

НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ В ПОШИРЕННІ ЕЛЕМЕНТІВ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ В КОРПУСІ Й ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ. I

У червні цього року виповнюється 70 років членові-кореспондентові НАН України, докторові філологічних наук, професору, завідувачеві відділу загального та порівняльно-історичного мовознавства Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, заступникові головного редактора журналу «Мовознавство» Олександру Онисимовичу Тараненкові. О. О. Тараненко добре відомий своїми працями з різних питань мовознавчої україністики — лексикології та лексикографії, сучасної мовної ситуації в Україні та сучасного стану і тенденцій розвитку української літературної мови, правопису, у галузях загального, слов'янського і зіставного мовознавства, зокрема з проблем мовної семантики. У доробку О. Тараненка є також словники української мови, довідники. Він співголова редакційної колегії енциклопедії «Українська мова» (2000, 2004, 2007 рр.). Щиро вітаємо Олександра Онисимовича з ювілеєм і пропонуємо читачам його нову розвідку.

У статті розглядаються українсько-російські мовні контакти на сучасному етапі (кінець ХХ — початок ХХІ ст.), які характеризуються певним ослабленням впливів російської мови на українську й, навпаки, посиленням впливів української мови на російську (в Україні), більшою увагою українськомовної спільноти до проблем національної самобутності української мови (з «відштовхуванням», зокрема, від російської мови). До аналізу залучено як власне запозичення з російської мови в корпусі української літературної мови, так і російськомовні текстуальні вкраплення в структурі українського мовлення, їхні семантичні, стилістичні, прагматичні функції.

Ключові слова: українсько-російські мовні контакти, сучасна українська мова, російська мова в Україні, мовні запозичення, вкраплення, українізм, росіізм.

1. Вступні зауваження. Новий етап у понад трьохсотлітніх контактах української і російської мов, який розпочався зі здобуттям Україною державної незалежності і проголошенням української мови державною мовою країни, характеризується помітними змінами не тільки в статусі (суспільному стані та функціонуванні) обох мов в Україні, а й у тенденціях взаємовпливів між ними і в особливостях сприйняття відповідними мовними спільнотами в Україні цих впливів. З одного боку, потужний вплив з боку російської мови, причому не тільки з «метрополії», а й у межах самої України, на українську мову не припинився, звичайно, й тепер, і більше того — у певних сферах мовної комунікації він навіть увиразнився в загальному контексті демократизації суспільного життя та лібералізації мовної діяльності. Але водночас уже можна говорити й про певне його загальне ослаблення — як у зв'язку з появою таких факторів, як належність Росії і України до

різних державних утворень зі значною мірою відмінними формами організації суспільного життя та зменшенням інтенсивності міграційних процесів з Росії до України, поступове згортання спільного для них (власне, російського) інформаційного та культурного простору, наявність між ними вже міждержавних суперечностей з охолодженням і постійними загостреннями взаємовідносин між ними¹, можливість контактів української мови з іншими мовами світу вже не обов'язково через посередництво російської мови, так і внаслідок помітного посилення тенденцій (як цілеспрямованого, так і стихійного, малоусвідомлюваного, як «наукового», так і «наївного» характеру) до очищення корпусу української літературної мови від слідів наявності впливів російської мови та протидії цим впливам на майбутнє. З другого ж боку, у мовленні російськомовної частини українського суспільства, у російськомовних ЗМІ України вже набрали частотності й, безперечно, посилюватимуться такі явища, що відбивають впливи з боку української мови, видозмінюючи попередній портрет російської мови в Україні (особливо в офіційно-діловій сфері, в ономастиці — у назвах населених пунктів та їхніх частин, в ергонімії та ін.), частина з яких уже входить і до номінативного фонду російської мови метрополії. Зміни у взаємодії української і російської мов відбуваються як у загальному руслі їх взаємовпливів та взаємних запозичень, так і в явищах цілком усвідомлюваних текстуальних вкраплень мовою оригіналу (відповідно українських або російських).

Такі зміни в контактуванні української і російської мов свідчать про трансформації у взаємовпливах між ними не тільки суто кількісного (за масовістю та динамічністю, інтенсивністю), але і якісного характеру: з певними модифікаціями тематико-змістового та аксіологічного планів і у векторах впливів — у тенденціях «притягування» / «відштовхування» між цими мовами (перша з цих тенденцій, як відомо, традиційно характеризувала полюс російської мови на шкалі взаємовідносин обох мов, а друга — полюс не так власне української мови, як української мовної свідомості в її прагненні до збереження мовної самобутності)².

Як «притягування», так і «відштовхування» в контактах між цими мовами здійснювалися / здійснюються, з одного боку, в загальнокультурно-мовній площині (це, наприклад, засвоєння в корпусі української мови назв тих понять зі сфер ідеології, політики, культури і т. ін., що виникали для номінації тих чи інших аспектів російської дійсності, — з можливим, однак, подальшим усуненням їх унаслідок заповнення відповідних номінативних ніш

¹ Від початку 2000-х років для характеристики таких перманентних загострень міждержавних відносин (з ініціюванням їх з боку російської сторони) стало звичним (насамперед у ЗМІ обох країн) уживання слова *війна* в його метафоричному значенні: *інформаційна, газова, торговельна, «сирна», «молочна», «м'ясна»* і т. ін. *війна*. З кінця лютого 2014 року це слово стало вживатися вже й у своєму прямому значенні у зв'язку з агресією РФ проти України: «неоголошена *війна* РФ проти України», *війна на Сході, гібридна війна*.

² Явища активізації вживання одиниць української мови в текстах сучасної російської мови та вже засвоєння низки з них у її корпусі розглядаються в попередніх працях автора: Тараненко О. О. Українсько-російські мовні контакти на сучасному етапі: притягування і відштовхування. I. Впливи, інтерференція, запозичення // Мовознавство.— 2010.— № 2–3.— С. 64–73; Тараненко О. О. Українсько-російські мовні контакти на сучасному етапі: притягування і відштовхування. II. Текстуальні вкраплення, прецедентні тексти мовою оригіналу // Мовознавство.— 2010.— № 4–5.— С. 23–32.

мовними одиницями іншого походження), а з другого, — по лінії мовнонормативної зорієнтованості (для української мови протягом кількох останніх століть — особливо в назвах нової культурної лексики, у розвитку наукового, офіційно-ділового, інформаційно-публіцистичного стилів, у засвоєнні іншомовної лексики — це могла бути орієнтація як на власні мовні резерви, так і на зразки інших мов, в основному польської або російської).

Характер широких і тривалих контактів української й російської мов станом на початок 1990-х років загалом визначався такими особливостями:

1) з огляду на близькість історичного розвитку та на значну структурну подібність обох мов як близькоспоріднених наявність таких впливів далеко не завжди виступає достатньо помітно для того, щоб дослідник міг констатувати цей факт як об'єктивну даність;

2) досить значна асиметрія в обсягах (масштабах) впливів: російська мова значно переважала в цьому контактуванні в усіх стилях і жанрах, у різноманітному тематичному діапазоні (крім нетривалого періоду 2 пол. XVII — початку XVIII ст.) і продовжує переважати на всіх рівнях мовної структури, хоча вже й меншою мірою. Це масиви як культурної в широкому розумінні (суспільно-політичної, офіційно-ділової, виробничо-технічної, наукової, військової, морської, спортивної та ін.), так і розмовно-побутової лексики та фразеології різноманітної тематики, які в цілому не піддаються більш-менш точному облікуванню внаслідок структурної близькості обох мов і масовості проникнень; певні словотвірні та синтаксичні моделі; активізація у вжитку тих граматичних варіантів, лексичних і словотвірних синонімів, що є подібнішими до російських відповідників; певні норми вимови й написання іншомовних слів з наближенням до російської орфоєпії / орфографії; широке вживання російських за походженням гіпокористичних форм особових імен (*Альоша, Діма, Света* і под.) та багато ін. аж до утворення гібридного ідіому — українсько-російського «суржику»;

3) асиметрія прагматико-аксіологічного плану: українізмами в стилістичній системі російської мови (у метрополії) здебільшого марковані як одиниці зниженого регістру — з конотаціями відвертої недобррозичливості (*самостійный, незалежный*), іронії («*щирый украинец*»; *гарный парубок, гарная дивчина*: про українців, наприклад, у сучасних російських телесеріалах), вони використовуються також як засіб мовної гри в «простонародність». Більш-менш дзеркальну симетрію стилістично-оцінних конотацій можна відзначити переважно лише в актуалізованому сьогодні явищі обопільних іншомовних вкраплень у тканині обох мов — у тому різновиді вкраплень, де переважають конотації недобррозичливого плану (наприклад, саркастично — як у російському, так і в українському дискурсах: «*панове из Киева*» / «*масковській гаспадин*»).

Щодо реєстру словників української мови радянської доби (від середини 30-х років) та особливостей тлумачення в них значень слів української мови, то в деяких випадках може складатися враження, що це слова російської мови, перекладені українською. Пор., наприклад, у СУМ-11: *містечко* «селище міського типу переважно на Україні та в Білорусії» (замість просто «невелике місто»; пор. рос. *местечко*); *село* «населений пункт (звичайно великий) німецького типу <...>»; пор. рос. *село* — на відміну від меншої *деревни*); *козак*: у словниковій статті виділено окремим значенням — представник відповідного суспільного стану в Росії до 1918 року: донські та інші козаки, але не відзначено наявності козаків як особливого суспільного ста-

ну в деяких українських губерніях Росії до 1918 року; *стрілець*: у статті є інформація про стрільців Московської держави, про латиських стрільців (у 1918–1920 роках), але немає про українських січових стрільців; слово *чагарник* цілком адекватно пояснюється як «зарості багаторічних дерев'янистих кущових рослин», але формулювання *чагарникова рослина* неправомірно вживається в значенні «кущова рослина» (див., наприклад, статті *чагарниковий*, *чайна троянда*, *маніок* та ін.) — за зразком рос. *кустарниковое растение*, пор. рос. *кустарник* — 1) кущ, 2) збірн.: зарості кущів; порядок значень полісемічного прикметника *руський* подано так: 1) російський (розм.), 2) стос. до Русь, 3) український (заст., зах.), тоді як значення «російський» слід було б, звичайно, подати на останньому місці, оскільки воно взагалі є позанормативним.

У російському мовознавстві запозичення з української мови в російській мові традиційно часто трактують як полонізми, а фразеологізми та паремії — як «власне російські».

Сучасний етап в українсько-російських мовних контактах уже можна поділити на два підперіоди: 1) початок 1990-х років — 2013 р.; 2) від 2014 року, коли внаслідок збройної агресії РФ і початку воєнного конфлікту між двома країнами, по-перше, стали не тільки згортатися міждержавні й міжнародні відносини, а й значно більшою мірою, ніж протягом попереднього підперіоду, обмежуватися інформаційні та культурні контакти між ними, а також більше зросло напруження у власне мовній сфері, оскільки РФ мотивує свої дії нібито необхідністю захисту як етнічних росіян, так і взагалі російськомовного населення в Україні від «насильницької, брутальної українізації», а по-друге, Україна, прагнучи якомога повніше нейтралізувати можливості для продовження ідеологічної агресії з боку РФ, стала рішучіше відмовлятися від спільної для них пострадянської ідеологічної спадщини і наявності слідів російської історії та географії на ономастичній карті країни (у тих сферах ономастики, де особливо можливий цілеспрямований вплив держави на мовний розвиток, — в ойконімії, урбанонімії, ергонімії, у назвах історичних і пам'ятних дат).

2. Запозичування елементів російської мови і протидія цим процесам. Наявність елементів російської мови в загальних межах сучасного публічного українськомовного простору стала, з одного боку, певною мірою посилюватися — у загальній структурі українського мовлення, призводячи до його «забруднення», в умовах як лібералізації норм мововжитку з ослабленням самоконтролю мовців і редакторської «цензури», так і масового переходу різних груп населення на спілкування українською літературною мовою (як з базової російської мови, так і з позалітературних різновидів української мови — особливо у службовій діяльності, у навчанні тощо). Це явище стало достатньо помітним, зокрема, у зв'язку зі значно ширшим, ніж це було в радянський час, відбиттям у діяльності ефірних ЗМІ живого спонтанного мовлення з наявністю в ньому в тому числі й позанормативних інтерферем з російської мови на різних рівнях мовної структури, причому в мовленні не тільки «простих» людей, а й політиків, державних діячів аж до найвищого рангу.

Неважко помітити також, що мовні матеріали й друкованих ЗМІ демонструють тепер більшу кількість позанормативних інтерферем з російської мови, ніж це було досі (маються на увазі, звичайно, особливості мовлення самих журналістів, а не персонажів їхніх репортажів). Наприклад, у лексиці

та фразеології: «Тут і джэнджикуваті лейтенанти у високих <...> фуражках» (УМ, 4.10.2011, с. 13), «До речі, аналіз сьгоднішніх *центробіжних* тенденцій Італії був би нам дуже корисний» (Час, 6.11.1997, с. 10), «Поки що ситуація *тупикова*: попри бомбардування авіацією НАТО, Каддафі не здається» (УМ, 30.06.2011, с. 7); з наявністю позанормативних кальок (лексико-семантичних, фразеологічних, словотвірних): «Цей біблійний вислів до робітників не *відноситься*» (КВ, 8.08.2000, с. 15), «А оскільки весь український політикум сьогодні *відноситься* до тих самих кандидатів та представників партій і блоків, то протягом місяця газети виходитимуть із чистими шпальтами» (УС, 3.01.2002, с. 3), «Що ж *торкається* слова “жид”, то <...>» (УС, 17.12.1998, с. 14), «Співробітники МВС Грузії заарештували <...> Ратіані, який підозрюється в розкраданні *фінансових засобів*» (ВЗ, 25.07.2000, с. 7: замість *коштів*, пор. рос. *средства*), «<...> упаковки з написами, що *кидаються у вічі*» (УМ, 16.05.2013, с. 14), «Він <...> усе робить *із-за кутка*» (ГПУ, 23.04.2013, с. 7: тут у перекладі журналіста подано російське мовлення — розповідь про непорядну людину, і мається на увазі, без сумніву, рос. *из-за угла*, тобто укр. *з-за рогу*), «Про нинішніх дорослих та радянське *позачасся*» (Д, 5.04.2013, с. 19: пор. рос. *безвременье*), «за висновками тодішнього проектно-вишукувального інституту “Дніпродіпроводгосп”» (ГУ, 21.09.2000: калька з рос. *изыскательский*). Ось факти такого роду, наприклад, у матеріалах газети «Вечірній Київ» 90-х років — газети, яка, до речі, активно обстоювала тоді не тільки розширення поля суспільного функціонування української мови, а й питання нормативності слововжитку: дієприкметники *бувший*, «*симпатизуючі* читачі» (6.08.1996), «*тушена* картопля», *чернобилець* (9.08.1996), «*учбовий* заклад», «*Президіум* Національної академії наук», «*вирішувати задачі*» (не в математичному і под. значенні цього слова), *недвижимо*, «двері *отворилися*», «*навчити вмінню*», а не *вміння* (24.06.1997). Ось приклади з публікації про проблеми залізничного транспорту, де замість укр. *колія*, *колійний*, *коліє-* або *рейко-* як відповідників до рос. *путь*, *путевой*, *путье-* подано *шлях*, *шляховий*, *шляхо-*: «*несправності шляху*», «*шляхове* господарство», *шляховимірвач* і под. (КВ, 28.07.2000, с. 6).

Помітно зросла кількість позанормативних російських інтерферем у тому сегменті перекладної літературної, кіно- і телепродукції, яка «оперативно» готується насамперед з комерційною метою або з огляду на відповідну державну політику у відповідній галузі (розширення функціонування української мови в різних сферах життя — в освіті, у діяльності ефірних ЗМІ, у кінематографії та ін.) і в особливостях якої вгадуються наслідки звичайного комп’ютерного перекладу без належного подальшого «людського» шліфування тексту (у літературі це частіше стосується нехудожніх жанрів — довідкової літератури, підручників тощо, а також літератури українською мовою для дітей, попит на яку підвищився, і, отже, цю ринкову нішу слід було оперативно заповнювати). Наприклад: «комісія була *розбещена*» — рос. *распущена*, «Віктор-Еммануїл і Кавур були *зворушені* цим зрадництвом» — рос. *потрясены*, «Катерина II *відбувалася* з бідного німецького княжого роду» — рос. *происходила* та багато ін. (із навчального посібника з історії — див.: І. Лемко. Переклад чи клонування невігласів? — УУ, 2002, № 1, с. 25–26); у дитячій літературі: «Ведмідь не зробить вам нічого *дурного*», «Стара фея, *відсунув* свій набір, пробурмотіла <...>», «Чого це ви стоїте, *розкрив* рота?», «людожер ловить *зблуканих* дітей», «багато *королей* і *королев*», невживання форм кл. в.: «Ох ти, бідний *звір!*», «*Біляночка*,

Розочка, виходьте!» — з перекладних казок (цит. за: Р. Крип'якевич. — ЛУ, 13.02.1997), «Сірий брате, хвіст твій *вужче*, / Шерсті менше, в мене *гуще*» (цит. за: Т. Даниленко. — УС, 28.12.2000).

З-поміж різних жанрів літературної мови та тих сфер мовного життя суспільства, що висвітлюються в ЗМІ, особливої критики зазнають:

— мовлення спортивних коментаторів, наприклад: «пристрасті *накаляються*», «м'яч *сковзить* по траві», «там нікого не *опинилось*», з плутаниною у формах род. в.: *клуба, футболу, чемпіоната* (М. Бабенко, читач. Не говоріть так, як вони говорять. — НГ, 30.09.1999; з редакційною приміткою: «Своєю калічкуватою балаканиною вони раз у раз засмічують вуха мільйонів слухачів, і буде дуже прикро, коли навіть кожен десятий гадатиме, що це і є українська мова»), «З'явилася ціла група не відомих досі країн: *Турція, Словачія, Германія*» (Ст. Теліцький. — Дз. т., 13.03.2004) (до цього переліку можна додати й *Венгрія*); мова спортивної хроніки: «вирівняти *положення* в матчі», «<...> який (про футболіста. — О. Т.) вийшов замість *вилученого* (тобто рос. *удаленного* — укр. *виведеного*. — О. Т.) з поля Дмитра Харіна» (УС, 10.09.1998);

— написи в цінниках та на етикетках товарів, наприклад: «Вам подобається читати цінники у магазинах? <...> Приміром, у нашому гастрономі довгий час продавали “*бедро курине*». <...> Один із найпопулярніших ресторанів Хрещатика у меню пропонує “*жарке*” (печеня?)» (Т. Негрійко. — УС, 11.02.1999, с. 12), «Пирожки з м'ясом», «Тамати у особистому соці», пор. рос. «томаты в собственному соку» (цит. за: С. Пиркало. — СН, 26.10.1999);

— мова реклами, з приводу чого дослідники станом на другу половину 90-х років констатували, що «просто важко знайти рекламу без тих чи інших помилок»³. Наприклад, уривки з текстів рекламних матеріалів, оголошень у газетах: «Напади мігрені часто закінчувалися *рвотою* та зомлінням» (Е, 20.07.2000, с. 2), «<...> назавжди позбутися “*порчі*”, “*вроків*”, “*прокляття*”, “*чаклунства*”, “*приворотів*»» (ВЗ, 11.08.2000, с. 5), «З вас <...> Валентина зніме *псування*, пристрій, прокляття, обмови» (ВЗ, 2.09.2004: пор. рос. *порча*, тобто укр. *причина*), «Брами з дистанційним управлінням (*розпашні*, відсувні і підйомні в гараж). <...> Виготовлення форм перекриття і трапів (*лівньовки*)» (ВЗ, 5.08.2000, с. 4: замість *двійчасті / двійчаті / двостулкові брами, зливова каналізація / зливоприймач*), «Мережеве обладнання. *Розхідні матеріали*» (Е, 13.07.2000, с. 17: замість *витратні*), «Хвороби лікують *врачі*, а виліковує природа» (заголовок публікації про один медичний препарат: ГПУ, 7.12.2012, с. 30); у зовнішній рекламі — в текстах на рекламних щитах на вулицях, у метро та в інших публічних місцях: «Але наступні вивіски таки змогли виділитися з-поміж інших: “*Смажені кури і жарені окорочка*”, “*Вкусно, дешево і смачно*»» (УС, 10.08.2000, с. 14 — стаття під назвою: «Жарені окорочка. Оцініть наші достоїнства». Про рекламу на вулицях і в громадському транспорті»).

Нерідко в рекламних слоганах «стирчать російські вуха», коли вгадується не надто досконалий переклад з російської мови — у відсутності ніби цілком передбачуваного римування ключових слів тексту або в його невмілому притягненні: «Ринітал. Вільне дихання замість *чіхання!*» (УТ-1, вересень 2013 р.), «У вас *діабет*? Живіть без *бід!* <...> Переможеш *діабет* —

³ Хоменко Л. Мова реклами // Українська мова: з минулого в майбутнє.— К., 1998.— С. 181.

проживеш чимало *літ!*» (ГПУ, 7.06.2013, с. 15; пор. римування відповідних російських слів / словоформ: *диабет* — *бед* — *лет*), «Ваша *кицька* купила б “*Віскас*”!» (з реклами корму для котів, яка трохи раніше вже стала відома в російському варіанті з римуванням ключових слів слогану: «Ваша киска купила бы “Віскас”!»).

Серед окремих словотвірних розрядів, особливо позначених впливами російської мови, можна навести, наприклад: а) суфіксальні назви осіб жіночої статі за національністю, родом занять і т. ін. із суфіксом *-и-* замість *-к-*: «У курортному містечку *бармениша* <...> приглядалася до заможних відпочивальників — клієнтів бару» (ВЗ, 2.06.2005, с. 3), «знана артистка — міжнародна *гастролерша* Світлана Криворучко» (С, 1992, ч. 12, с. 8), «Моя запасна одежа <...> під наглядом *костюмери* висіла у костюмернім цеху на кіностудії» (ЛУ, 23.08.2001: зі спогадів Миколи Вінграновського), «<...> в накручені зранку *перукаршею* кучері» (ЛУ, 17.06.1999, с. 5: з оповідання Володимира Яворівського), «<...> у *ювілярші* все в порядку» (УМ, 24.06.2003, с. 12); б) іменники зі значеннями дії та її результату із суфіксами *-к-*, *-овк-*: «Ми отримали безліч листів і дзвінків із проханням повернути *озвучку* станцій метрополітену англійською мовою» (УМ, 25.10.2012, с. 2), «обкачувати в *паніровці*» (ГПУ, 22.02.2013, с. 32), «Громадські активісти запевняють: міська влада обдирає киян на *парковках*» (УМ, 22.04.2010, с. 12), «*Перетасовки* еліти корисні для суспільства» (ГПУ, 18.12.2012, с. 10).

У словозміні іменників не тільки в усному мовленні, а й, зокрема, у рекламі, у титрах і в рухомих рядках новин на телеканалах нерідко вже фігурують такі форми двоїни, як два *танка*, три *бійця* і под.: «Три *Нобеля*» — замітка про трьох лауреатів цієї премії (УМ, 26.04.2016, с. 2), «Три *слона*» (торговельна марка чаю ВАТ «Мономах», Київська область; усі написи на пачці — українською мовою). Особливо різке розширення спостерігається в уживанні позанормативних конструкцій з прийменником *по* (*заборгованість по зарплаті, план по Іраку*), а також з уживанням у мн. при цьому прийменнику форм не місц., а дав. в. (*стріляти по позиціям*).

Трапляється навіть явище контамінації російської й української мовних одиниць: «“*Міру запобіжного заходу* залишити без змін — взяття під варту з утриманням в Чернігівському СІЗО <...>”, — зачитала суддя» (Д, 6.07.2012, с. 6), «13 грудня у Франківському районному суді міста Львова вирішувалося питання про обрання до NN *міри запобіжного заходу*» (ВЗ, 27.12.2012, с. 22) — це контамінація російського та українського юридичних термінів з тим самим значенням: *мера пресечення* і *запобіжний захід*.

Оскільки в разі передавання особливостей чужого мовлення автори відповідних матеріалів, як правило, не відзначають за допомогою якогось коментування наявності в ньому відхилень від мовних норм, читач, імовірно, не завжди може здогадуватися як про існування в тексті подібних позанормативних вкраплень, так і, можливо, про те, чи знає про це сам автор, наприклад: «— <...> Також причинами отруєння чадним газом стають засміченість у цих каналах, *перекал* кахельної печі <...>» (Е, 18.04.2013, с. 15: це уривок з розповіді фахівця-інженера).

Однак, з іншого боку, внаслідок як появи нових соціальних чинників, зумовлених становленням окремої державності, так і посилення уваги суспільства в цілому та самих мовців до питань ідентичності української мови переважна більшість фактів впливу з боку російської мови так і лишається в межах індивідуального мовлення, не закріплюючись у корпусі літературної

мови, і, більше того, значно активізувалися процеси його очищення від цих наслідків (див. далі п. 2.2).

Російські запозичення в українській літературній мові новітнього періоду, як і до цього, найпомітніше виявляються в лексиці і фразеології.

Унаслідок тривалих масованих впливів російської мови на структуру української природний розвиток останньої змінювався, відхилявся одночасно в двох зовні протилежних напрямках. Це, з одного боку, пряма русифікація української мови (масове насичення її складу як власне елементами російської мови, так і утвореннями за її зразком), а з другого, — відштовхування її від російської мови, але нерідко в тих напрямках, що задаються одиницями і явищами саме останньої, — а) як невиправдане семантичне й особливо словотвірне калькування — у тих випадках, коли в розпорядженні української мови вже існують відповідні власні засоби, і б) як наївна гіперкоректність (з відмовою від власних мовних засобів тільки тому, що вони нагадують відповідні одиниці і явища російської мови).

2.1. Дальше поширення елементів російської мови в структурі української літературної мови (прямі наслідки впливів російської мови). Це запозичування, в тому числі калькування, лексичних і фразеологічних одиниць російської мови (як власне нових, так і новоактуалізованих, відроджених з пасивного фонду) з номінативною або номінативно-конотативними функціями, які поділяються на: 1) ті, що запозичуються разом з формуванням в українській дійсності нових сфер суспільного життя та засвоєнням величезної кількості нових понять як наслідок а) наслідування й перенесення відповідних реалій нової російської дійсності (це масив лексики, найпростіший, звичайно, для аналізу), б) посередницької функції, як це було й раніше, російської мови — як у РФ, так і в самій Україні — у засвоєнні тих чи інших сфер номінації з інших мов, особливо в умовах сучасної глобалізації і, нарешті, в) творення, як і до цього, багатьох і багатьох одиниць номінації спочатку саме в російськомовному середовищі в самій Україні в умовах співіснування в її мовно-комунікаційному просторі обох цих мов з наявністю, хоча вже й в ослабленій формі, українсько-російської диглосії — у термінології та виробничій номенклатурі, у сферах політики, економіки, інформатики, шоу-бізнесу та ін. (дві останні групи запозичень — під пунктами «б» і «в» — у статті спеціально не розглядаються з огляду на складність розмежування в цих явищах процесів самостійного і наслідувального характеру); 2) ті, що запозичуються як певні новіші (виразніші або «сучасніші», «модніші») синоніми й варіанти до вже наявних в українській мові одиниць.

2.1.1. Запозичення з основною власне номінативною функцією. Кількість запозичуваних номінацій у межах цього розряду була особливо помітною на початку державної незалежності, коли Україна ще значною мірою орієнтувалася на реформи в РФ, оскільки в Росії реформування політичного та економічного життя тоді відбувалося активніше, але поступово їх ставало дедалі менше. Серед номінацій зазначеної групи (як прямих запозичень, так і кальок) це:

а) назви нових державних інституцій та їхніх представників за російськими зразками, наприклад: *Державна дума України* (орган з дорадчими функціями при Президентові України, що існував у 1992 р.), *державна адміністрація* (виконавчий орган місцевої влади у президентській «вертикалі»), *Адміністрація Президента України*; *казначейство*: *Державне казначейство України*, *обласне*, *районне казначейство*, прикм. *казначейський* (хоча навіть

у радянський час словники подавали основним відповідником до рос. *казначейство* укр. [державна] *скарбниця* ⁴; [постійний] *представник Президента України* (у регіонах країни на початку 90-х років) — керівник місцевої виконавчої влади; «*вертикаль*»: «*вертикаль*» *влади (владна «вертикаль»)*, *президентська «вертикаль»* — про ієрархічну структуру органів виконавчої влади, підпорядковану Президентові України. Були також наміри запровадити за російським зразком *податкову поліцію* (ВР, однак, залишила в назві *міліція*), службу *приставів* при Верховній Раді (як у Державній думі РФ). Хоча заміна української *міліції* на *поліцію* відбулася 2015 р. уже, безперечно, з орієнтуванням на європейську і світову практику, однак такі ініціативи з боку «проєвропейських» кіл українського суспільства висувалися й до цього, але ліві політичні сили виступали проти, аж поки така заміна не відбулася 2011 р. у РФ ⁵. В офіційному мовному етикеті ЗСУ та інших силових структур після початку їх переходу на українську як державну мову країни було запроваджено звертання / іменування в 3-ій особі з варіантністю *товариш* (як данина радянській традиції) / *пан* (як відновлення української традиції), але на практиці переважала перша з цих форм, яка на початку 2004 р. була затверджена як єдина вже й офіційно (з орієнтуванням на мовну практику РФ); було затверджено також вітання *Бажаю здоров'я!*, на практиці нерідко також у позастатутній формі *Здоров'я бажаю!* — як калька рос. *Здравия желаю!* (такі форми звертання і вітання існували аж до 2018 року: див. 2.2.1): «— *Бажаю здоров'я, товариші рятівники!*» (міністр оборони України на параді 24 серпня 2014 р. до курсантів Академії цивільного захисту України; Київ, Хрещатик);

б) назви нових явищ економічного життя країни: словотвірні гнізда *роздержавлення (підприємств, економіки)*, *роздержавити / роздержавлювати* та ін.; *приватизація, приватизувати / приватизовувати, приватизований; тінізація (економіки, доходів), тінізувати*; назви запроваджуваних за європейськими (світовими) зразками нових економічних, культурних, освітніх і т. ін. реалій: *ваучер, бартер, траст* та багато ін.; у системі вищої освіти — *університет* замість *інститут* і *інститут* — як структурний підрозділ університету. Назвою розмінної монети до нової грошової одиниці України гривні (з 1996 р.) так і лишилося рос. *копійка* (пор. протести проти цього в колах української національної орієнтації: Ф. Лузан. Ложка дьогтю. — ВК,

⁴ Оскільки слова *казна, казначей, казначейство* явно чужорідні в українській мові, а відповідна установа мала у вітчизняній історії назву *Державна скарбниця*, цілком закономірно було б запровадити її й тепер. Можливо, так би й сталося, якби не той факт, що установа під назвою *Державна скарбниця України* вже існує. Це місце зберігання золотого запасу країни, алмазного фонду та різноманітних коштовностей (аналог колишнього союзного й нинішнього російського Гохрану). Протести проти запровадження назви *казначейство* продовжують висловлювати (див., наприклад: І. Юшук. — Дивослово, 2016, № 2, с. 36); пор. у самій мовній практиці: «Базою для такого поповнення *державної скарбниці* стане ліквідація тіньової економіки» (Е, 3.02.2005), «<...> сплатити цю суму до *Державної скарбниці України*» (т/к ICTV, «Факти», 16.08.2005); пор., з одного боку: «*Казна держави*» (програма на УТ-1, 2001 р.), а з другого: «*Держскарбниця області*» — про обласне казначейство (УТ-1, Новини, 3.03.2010).

⁵ Пор., наприклад: «Недавню в Російській Федерації міліцію перейменовано на поліцію. На цю подію жваво відгукнулися московські холуї в Україні. <...> Якби в Російській Федерації не відбулося перейменування міліції на поліцію, будь-які спроби зробити це в Україні зустріли б шалений спротив із боку згаданих осіб» (УМ, 19.04.2012, с. 10).

11.10.1996; не *копійка*, а *куна* / *шаг* / *шеляг* / *сотик*: І. Юшук. — Дивослово, 2016, № 2, с. 36);

в) назви в межах нової державно-політичної «системи координат» за зразком «погляду з Москви» на новий геополітичний простір навколо Росії: за зразком рос. *ближнее зарубежье* (країни — колишні «національні» республіки СРСР) / *дальнее зарубежье* в українській мові з'явилося кальковане протиставлення *близьке* — *далеке* (з варіантами *ближнє*, *ближче* — *дальнє*, *дальше*) *зарубіжжя* (*закордоння*, *закордон*) (хоча, звичайно, для України «близьким» зарубіжжям є насамперед, наприклад, Польща, а не Киргизстан);

г) продовження наслідування в запровадженні або актуалізації деяких свят (офіційних і неофіційних) ⁶ і громадських акцій: *День захисника Вітчизни* (було запроваджено з 1999 р. за зразком новоутвореного рос. «День защитника Отечества» 23 лютого замість Дня Радянської армії і Військово-морського флоту, але з 2015 р. скасовано); [*слов'янська*] *Масляна* ⁷; *Тетянин день* — у значенні Дня студента 25 січня (за зразком рос. «Татьянин день» — свято російського студентства; до 1918 р. його відзначали тільки студенти, викладачі та випускники Московського університету, оскільки саме в цей день, який збігся з днем святої мучениці Татіани, 1755 р. було підписано указ про його заснування; у радянський час цей день, природно, не відзначали). З 2016 року (тобто вже після початку збройної агресії РФ проти України) в Україні заходами деяких суспільно-політичних сил (в основному з прорадянськими та проросійськими політичними симпатіями) 9 травня на День перемоги стали проводити започатковану незадовго перед цим у РФ з державною підтримкою громадську акцію «*Безсмертний полк*» — вуличні марші громадян з портретами рідних і близьких, що загинули на війні (в українських патріотичних колах цю акцію розцінюють як провокаційну й пропагандистську в руслі сучасної російської великодержавницької політики; державної підтримки в Україні вона також не має);

г) позначення нових суспільних верств: «*нові українці*» (про тих, хто на межі 80–90-х років став займатися підприємництвом, торгівлею й швидко

⁶ Це відбувалося в загальному руслі продовження культурних впливів, у тому числі з орієнтуванням на спільне історичне минуле, з боку Росії в новій Україні протягом 1990-х — перших років ХХІ ст.: наприклад, відкриття пам'ятників Катерині II в деяких містах на півдні країни, маршалові Жукову в Харкові та деяких інших містах, Володимирові Висоцькому перед будівлею Одеської кіностудії; відкриття скульптурних споруд на честь радянських / російських літературних і кіногероїв: Остапові Бендеру — герою знаменитої діалогії І. Льфа і Є. Петрова — в Одесі, Жмеринці, Старобільську та ін., поручикові Ржевському — герою к/ф «Гусарская баллада» (режисер Е. Рязанов) — у Павлограді, оскільки він нібито служив у Павлоградському гусарському полку; у межах окремих відомств України: російському акторові Павлу Луспекаєву в ролі російського митника Павла Верещагіна з к/ф «Белое солнце пустыни» (режисер В. Мотиль) у Луганську (2011 р. до 20-річчя створення митної служби в Україні), Глібу Жеглову і Володі Шарапову — героям т/с «Место встречи изменить нельзя» (режисер С. Говорухін) — у Києві перед будівлею МВС (2009 р. «на честь 90-річчя створення карного розшуку»), Давиду Гоцманові — герою т/с «Ликвидация» (режисер С. Урсуляк) — як збірному образу одеського міліціонера повоєнного часу перед будівлею Головного управління міліції / поліції в Одесі.

⁷ Пор., наприклад: «<...> російські масовики-витівники організують для українців російську Масляну з самоварами під назвою слов'янська. Хоч добре відомо, що традиція української Масниці ... типологічно різниться від російської <...>» (*Борисенко В.* Антидержавні міфи в Українській державі // *Урок української.*— 2002.— № 7.— С. 11).

розбагатів) — за зразком «*новые русские*»; *олігарх* — не в усталеному досі значенні «представник невеликої групи дуже багатих осіб, які здійснюють економічну й політичну владу в державі», а просто як «представник великого капіталу, дуже багата особа», оскільки в російській мові в середині 90-х років у значенні цього слова відбулося відповідне метонімічне зрушення (на основі того, що, як вважалося, справжнє керівництво державою здійснює невелика група представників великого капіталу, наближених до родини президента Б. Єльцина): «<...> представники великого бізнесу, яких у народі називають *олігархами*» (т/к «Студія 1+1», ТСН, 14.10.2005: про зустріч Президента України з 30-ма українськими бізнесменами);

д) нові професіоналізми і сленгізми сфери підприємництва (як легального, так і нелегального), економіки, політики, сфер діяльності силових органів (це вже не обов'язково мають бути запозичення з російської мови саме метрополії): *розмитнити* / *розмитнювати* (*розмитнення, розмитнений*) — *замитнити* та ін. (*товар, вантаж* і т. ін.) — за зразком рос. *растаможить* (*растаможка* та ін.) / *затаможить* та ін. (про митне оформлення товару); *безготівка* (рос. *безналичка, безнал*), «*чорна готівка*» (рос. «*черный нал*»), *о(б)готівкувати* (*кошти, певну суму* та ін.) / *о(б)готівковувати, о(б)готівкування* та ін. (рос. *обналичить, обнал* та ін.); «*човник*» (приватний торговець, що дрібними партіями регулярно завозив товар з-за кордону і, навпаки, вивозив товар за кордон), «*човниковий*» бізнес, «*човникувати*» (рос. *челнок, челночный, челочить*); нова «неправильна» калька в професійній мові: «*залік* (рос. *зачёт*) боргів» — замість *зарахування*, «поставки на основі взаємозаліків»; різко активізоване в ужитку гніздо *проплата* (*проплатити* / *проплачувати* та ін.) — з поєднанням у своїй семантиці значень дієслів як *оплатити*, так і *сплатити*; *автов'яз* «автомобіль для перевезення ув'язнених» (зокрема, у мовній діяльності т/к СТБ: наприклад, у програмі «Вікна», 27.09.2011) — за зразком рос. *автозак*; гніздо зі слововжитку силових структур *зачистити* / *зачищати, зачистка* (*зачищення*) та ін. — очистити певний об'єкт, територію від підозрілих і ворожих елементів, пор. уже й у метафоричному вживанні: «Йде “зачистка” телепростору України: вважають члени Нацради з питань телебачення та радіомовлення» (Д, 5.08.1999, с. 1), «А ЗМІ, які прибрати до рук не вдалося, “зачистили”» (ВЗ, 18.03.2004, с. 1); з військової лексики під час бойових дій на Донбасі (з 2014 р.): *броник* (бронезилет), *розвантажник* («розвантажувальний» жилет — за зразком рос. *разгрузка*) у значенні одного з предметів військового польового одягу, *берці*, мн. «високі шнуровані черевики, що їх носять у військових та інших силових структурах», одн. *берць* («<...> знімуть із них [убитих. — О. Т.] берці та ремені»: Микола Порівський. — ЛУ, 13.04.2019, с. 9; див. також: Євген Положий. Іловайськ), — від рос. розм. *берцы* (скорочення від *берцовые ботинки*); це слово, власне, в українській мові мало б набути форми з твердим [ц]). Пор. також у п. 3.2.1 функціонування такого роду російських запозичень з основною номінативною функцією в мовленні осіб, що загалом спілкуються українською літературною мовою, без перекладу;

е) певна кількість інших досить активізованих у загальному вжитку цього періоду лексичних і фразеологічних запозичень, у тому числі семантичних і словотвірних кальок, з російської мови: *визначитися* / *визначатися* у значенні «прийняти певне рішення, зробити вибір для себе в чомусь»: «Пробив рокований час, коли кожен зобов'язаний *визначитися* — бути чи не бути» (Борис Олійник. Два роки в Кремлі; рос. *определиться* / *определяться*

в цьому значенні було помітним, як відомо, у мовленні М. Горбачова); швидко поширене в ужитку гніздо *задіяти / задіювати* (*задіяний, задіювання* та ін.), яке навіть випередило за продуктивністю (з творенням форми недок. в. з похідними) зразок — рос. *задействовать* (професіоналізм за первісною сферою функціонування); гніздо *облаштувати / облаштовувати* «упорядкувати»: «Як *облаштувати* інформаційний простір» (Іван Драч.— Людина і влада, 2001, № 1–2), «інженерне *облаштування* державного кордону», «США взяли за післявоєнне *облаштування* Іраку» («Студія 1+1», ТСН, 15.04.2003) — калька від назви відомого трактату Олександра Солженицина «Как нам *обустроить* Россию» (1990 р.); нове значення дієслів *озвучити / озвучувати* — «назвати»: «Екс-посли США *озвучили* критично важливі реформи для України» (УП, 8.03.2018). Набули поширення такі одиниці, засвоєвані від початку 90-х років насамперед з мовлення народних депутатів, нових політиків, як *призупинити / призупиняти* (*призупинення* та ін.); *напрацювання*, перев. мн. «сукупність певних матеріалів, даних, міркувань та ідей, нагромаджених у процесі роботи в тій чи іншій сфері за якийсь період; доробок»: наприклад, *депутатські напрацювання* (за зразком рос. *наработка*), з відповідною активізацією у вжитку й дієслівного гнізда *напрацювати / напрацьовувати*; *однозначний* — у значенні «цілком визначений, безваріантний; недвозначний», з появою прислівника *однозначно* («прийняти *однозначне* рішення», «дати *однозначну* оцінку», «*однозначно* висловлюватися»). Досить широкого вживання набули такі прислівникові звороти, як *за великим рахунком* (калька рос. «по большому счёту»: «*За великим рахунком* абсолютно не має значення, коли все це відбудеться», «Ну, що тут можна зробити, *за великим рахунком?*») — вислів, відомий, звичайно, й давніше, але досі він не був таким уживаним; протягом останніх років — *станом на зараз* (пор. рос. «по состоянию на сейчас» і давно вже відомі в українській мові прислівники *відтепер, дотепер*, а також діал. *натепер* у значенні «тепер»).

2.1.2. Запозичення з номінативно-експресивними функціями (з настановами на виразність, «сучасність», «модність» стилістики спілкування). Серед найуживаніших зразків російських запозичень цього розряду слід назвати, зокрема, одиниці *губернатор* (у РФ це слово стало офіційною назвою відповідної державної посади) і *намісник* (у РФ слово *наместник* є неофіційним синонімом до назви керівника новостворених адміністративно-територіальних округів — «полномочный представитель президента Российской Федерации») як ніби «почесні» синоніми до офіційної назви посади голови обласної державної адміністрації (у 90-х роках також замість назви «постійний представник Президента України в області»: «Президентським указом Богдана Бойка <...> призначено главою Тернопільської облдержадміністрації. *Губернаторами* також призначено: Волині — Бориса Климчука, Львівщини — Миколу Гориня, Полтавської області — Миколу Залудяка, Рівненської — Романа Василюшина» (УМ, 10.09.1996), «харківський *губернатор* Олег Дьомін», «тернопільський *губернатор* Богдан Бойко» (КВ, 20.12.1996), «Дочку *віце-губернатора* визнано першою красунею Дніпропетровська» (Д, 22.01.1999), «Місцева преса перед Новоріччям запрошувала дітей Дніпропетровщини на головну <...> *губернаторську* ялинку» (Олесь Завгородній. — ЛУ, 22.03.2001); «*Намісник* Луганської області Єфремов активно контактував з *намісником* Донецької області Януковичем» (Ю. Вовків. —

П, 8.08.2000, с. 4). Виходив всеукраїнський громадсько-політичний журнал «Губернатор»⁸.

Але найпомітніший масив таких новітніх російських запозичень — це експресивні колоквиалізми та жаргонізми (з «блатного» жаргону, жаргону наркоманів, комп'ютерного й молодіжного сленгів, сфери шоу-бізнесу тощо)⁹: несхв. *прихватування* замість *приватизація*; жарт., ірон. «*сарафанне радіо*» — неофіційне поширення («пліткування») тих чи інших відомостей у публічному просторі: «Як передає “*сарафанне радіо*”, учора відбулося <...>»; усталені звороти на зразок *бути в темі* «бути обізнаним, компетентним у чому-небудь», [*бути*] *на своїй хвилі* «бути таким, як завжди; діяти по-своєму» («Він, як завжди, *на своїй хвилі*»; «Зеленський і Порошенко завершили дебати кожен *на своїй хвилі*». — УП, 20.04.2019), *на хвилиночку*, вст. сл. — у значенні, близькому до «до речі»: «І хто б на це звернув увагу, не будь Ірина Луценко — увага — не просто народним депутатом, а представницею Президента у Верховній Раді. Ще й дружиною, *на хвилиночку*, самого Генерального прокурора!» (Е, 23.11.2017, с. 1), *нижче плінтуса* — зі значенням найнижчої оцінки чого-небудь: «результат — *нижче плінтуса*»; жаргонізми *відморозок*, *безпредел*, «кримінальні *розбо(і)рки*», *відкат* («— Саме цю модель і саме в цього виробника замовили, очевидно, через те, що змогли домовитись про *відкат*». — ВЗ, 24.01.2013, с. 7), «богемна *тусо(і) вка*», *крутий*, *прикольний*, *попса*, «*розкрутка співака*» та багато ін., різні моделі жаргонного словотворення.

Набуло значного поширення словотвірне гніздо з конотацією зневажливості *совок* з похідними (виникло в російській мові як каламбурна трансформація *советский* + *совок*, пор. *совок* як знаряддя для збирання сміття¹⁰) — у значеннях а) «Радянський Союз; радянський лад», б) «типовий представник населення цієї країни», в) «те негативне, що було властиве Радянському Союзові, радянському ладові й навіть пережило його», наприклад: «Країна перетворюється із “совка” на “фірму”» (Олег Скрипка, рок-співак. — КВ, 27.12.1996), «За прилавками часто-густо панує дрімуча, ще “совкова” невихованість, якщо не справжнє хамство» (Р. Дурбак. — УШ, 10.08.2000), «Під прикриттям совкової риторики спікер справно майструє діла» (С. Грабовський. — УС, 24.06.1999: про ситуацію у ВР).

⁸ Пор., наприклад: «Найбільшою травмою для душі народу є погляд на світ крізь чужі мовні окуляри. Це не тільки деформує мовно-мисленеві основи нації, а й витворює неправильне уявлення про сам світ. ... Два яскраві і показові приклади. Ми й незчулися, як газети і телебачення нав'язали нам два нові московські мовні кліше: “ближнє і дальнє зарубіжжя” та “губернатор такої-то області”. Що це: мовний недогляд, огріх чи вже мисленнево-світоглядна залежність від російськомовної стихії? Скоріше друге» (Б. Бойківський. Чому засмічуємо мову! — ШП, 20.02.1997).

⁹ Цей масив сучасних російських запозичень є досить помітним і в мовах інших народів колишніх республік СРСР (див., наприклад: *Лихачева А.* Каір sako gusai... (Как говорят русские...): русизмы в современном массовом сознании литовцев // *Człowiek. Świadomość. Komunikacja. Internet.* — Warszawa, 2004. — С. 530–531; *Милевич И. Г.* «Чужое слово» в публицистике Латвии // Проблемы зіставної семантики. — К., 2003. — Вип. 6. — С. 384).

¹⁰ Див., наприклад: *Костомаров В. Г.* Языковой вкус эпохи : Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа. — М., 1994. — С. 174–178; *Осипова М. А.* Этнотним «совок» // Тоталитаризм. Исторический опыт Восточной Европы. — М., 1995; *Розина Р. И.* Человек и система в языке тоталитарного и посттоталитарного общества // Мова тоталітарного суспільства. — К., 1995. — С. 110–114.

Стало вживатися іронічне словечко *одобрямс* (у значенні відмінюваного іменника), яке набуло поширення в часи «перебудови» з виступів російського сатирика М. Мишина (від фрази «Одобраем!», що нею в радянський час висловлювали загальне схвалення будь-яких рішень «партії та уряду», трансформованої в назву «історичної епохи» за зразком рос. *Ренессанс*): «<...> треба приймати Основний Закон парламентом, бо на референдумі документ потоне в загальному “*одобрямс*”» (ГУ, 18.04.1996), «Владі завжди комфортніше працювати з тими, хто висловлює цілковитий “*одобрямс*”» (В. Чалий, політик. — Д, 15.02.2013, с. 2).

Як кальки рос. *нерукопожатный (человек, личность та ін.)* з варіантами *нерукоподаваемый, руконеподаваемый, руконепожимаемый, руконепожатный* поширилися українські відповідники: «Отож ніяке співжиття, а тим більше колаборація з нинішньою владою, для порядної людини неможливе. Це *руконеподавальна* влада!» (Лесь Танюк. — Е, 4.07.2013, с. 19), «— А Саша Янукович кадри розставляє. Його тато — *нерукопотисканий* президент: як на Заході, так і на Сході» (ГПУ, 22.03.2013, с. 15), «*нерукопотисний* персонаж» (С. Грабовський. — Д, 13.05.2016, с. 29).

Назва скульптури нідерландської художниці Маргріт ван Бреефорт «*Homunculus Loxodontus*» (з приблизним букввальним перекладом як «людинка-слон» — «незвичайна суміш людини з північним морським слоном», за визначенням авторки), установленої в одному з медичних центрів Нідерландів і присвяченої пацієнтам, що очікують на прийняття в лікаря, яка поширилася й на пострадянському просторі як мем, у вигляді ляльки і вже встановлюється як скульптура в деяких містах, була не перекладена безпосередньо з латинського оригіналу, а засвоєна через посередництво російської мови, де її було названо «Ждун», — також як «Ждун» або частіше «Почекун» (хоча навіть у такому разі природнішим для української мови було б, очевидно, «Почекай», пор. модель українських прізвищ на зразок *Покусай, Порубай* або, наприклад, з відомого дитячого вірша Платона Воронька: «Через поле, через гай / Ходить хлопчик *Помагай*»).

Набули значного поширення декілька загалом нових для українського мовлення дискурсивних слів, кожне з яких, як виявилось, стало цілком придатним для вживання в лексиконі тієї чи іншої соціальної / вікової верстви мовців¹¹, — це такі слова-паразити (як власне лексичні росіізми, так і кальки), як:

— у мовленні «простих» людей, особливо молодших поколінь, — *блін* (як вставне слово-евфемізм замість його табуйованого пароніма *бл...* з такою ж експресивно-синтаксичною функцією);

— у ширших соціальних колах, навіть у мовленні представників інтелігенції, — модальна частка *як би* із загальним значенням некатегоричності твердження¹²: «Зроблено такі невеличкі *як би* кроки <...>» (Олексій Богда-

¹¹ Так само, як кількома десятиліттями до цього в мовленні молодшого й меншою мірою середнього поколінь укорінилося поліфункціональне словечко *міна* або його калькований відповідник: «— Ти Леську з тридцять другої групи в училищі помниш? <...> Так вона тепер в Італії, в цій, ну такий город з водою *міна* як Венеція, знаєш? У неї там *міна* місто в платном туалеті — просто сидіти весь день. І отримує нормально» (Юрій Андрухович. Дванадцять обручів), «— Ти думаш, *міна* я не знаю?», «— Давай я тобі, *міна*, буду платити на сто гривень більше»; «Життя, *типу*, вдалося» (Сергій Лойко. Аеропорт / Пер. з рос.— К., 2015.— С. 33).

¹² Модальна частка *як би* протягом кількох останніх десятиліть стала вжи-

нович, актор Київського національного театру імені Івана Франка. — Т/к «24», «Актуальне інтерв'ю», 11.07.2014), «Я як би не визнаю себе винним», «І найголовніше: у мене народився синочок. Я як би щаслива», «Я сама взяла як би гвіздок, прибила картину. Я завжди хотіла, щоб у домі вода була, газ, як би опалення <...>» (якщо рос. *как бы* в подібних уживаннях — це лише слово-паразит, то його калькований відповідник в українській мові є взагалі позанормативним: у такій функції могло б уживатися укр. *ніби*); уже, очевидно, і як вставне слово: «Це, як би, непрофесійно»;

— у мовленні осіб уже з кола навіть «інтелектуалів» — надуживання стверджувальною часткою *да* (це було б укр. *так*) з питальною інтонацією всередині, рідше наприкінці висловлення — як апелювання до співрозмовника / слухача в розрахунок на його реакцію: «А що стосується наших взаємовідносин з Кримом — *да?*, то я <...>» (із інтерв'ю з О. Богдановичем: див. вище), «Адже з липня — *да?* — запаси газу в нас не поповнювалися» (т/к «Еспресо», «Телеекспрес», 25.09.2015: Д. Бережньова), «Ну, якщо говорити про помсту — *да?*, то Ляшко тут ще не все сказав — *да?*, — і все ще може бути», «Ну, чого очікувати — *да?* Що ще може бути, *да?*» (т/к «Чорноморська телерадіокомпанія», 18.09.2015: ведуча В. Сюмар) (у російському мовленні, особливо в самій Росії, таке вживання *да?* усталилося, звичайно, давніше, хоча все-таки, очевидно, з меншою частотністю).

2.1.3. Активізація вживання образних зворотів і цитат походженням з російської мови. Це, як і давніше, досить широкий, але тепер ще більш активізований в умовах ринку та ослаблення редакторських обмежень вияв російської культурно-мовної компоненти в українському мовленні у наборі калькованих образних зворотів і прецедентних текстів — фразеологізмів, паремій, крилатих слів, назв літературних творів і кінофільмів, уривків з творів художньої літератури, пісень, переважно радянського періоду, тощо (з їхніми можливими варіантами, перефразуваннями) (це відбувається, втім, паралельно з активізацією використання також аналогічних українських зворотів). Питома вага таких калькованих зворотів (з їх обігриванням та іншими трансформаціями) особливо зросла в назвах публікацій, рубрик, підписах під малюнками в українськомовних газетах досліджуваного періоду, зокрема:

а) з мови російської художньої літератури: «Хабарі беруть і щенятами» (ВЗ, 12.06.2003, с. 14 — за М. Гоголем), «Коли ж ми вичавимо із себе раба?» (Г. Макаренко. — УК, 19.05.1998 — за А. Чеховим), «Нам спокій тільки сниться» (Галичина, 19.12.1995 — за О. Блоком), «Моя міліція мене...» (ЗВУ, 26.12.1995 — за В. Маяковським), «Бюджет в Україні більше, ніж бюджет» (УМ, 23.11.1996; пор. у Є. Євтушенка: «Поэт в России больше, чем поэт»),

---

ватися в російській мові не тільки частотніше, але й з розширенням семантичним діапазоном, пор., наприклад: «Народ <...> *как бы* в панике *как бы* выбежал из [аэро]вокзала» (очевидець про вибух в московському аеропорту Домодедово), «Нам лететь *как бы* до Домодедова. Ну, служба Домодедова *как бы* утверждает, что всё будет нормально» (пасажира в аеропорту Одеси про свій рейс на Москву: «Студія 1+1», ТСН, 24.01.2011). «В 1990-е годы “как бы” становится фирменным словом российского общества — как знак стирающихся граней между “есть” и “нет”. <...> Всё становится “как бы”: как бы демократия и как бы капитализм, как бы деньги и как бы контракты, как бы общество и как бы семья, как бы жизнь и как бы не жизнь... Виртуальность, в форме вездесущего “как бы”, проникает во все клеточки российского языка <...>» (М. Эпштейн. Проективный словарь философии. Новые понятия и термины. № 5. Общество и его фикции. — Топос, 19.12.2003).

«Як нам облаштувати... Кабмін» (ГУ, 30.11.1999 — за О. Солженициним); досить часто: «Що робити і хто винен?» («Хто відповідь на класичне запитання: “Хто винен?”») — «Студія 1+1», ТСН, 24.11.2001: ведуча програми), «Злочин і покарання»; ще частіше — репліки (з їхніми можливими трансформаціями) зі знаменитої діалогії І. Льфа і Є. Петрова: «І тут “Ларису понесло”. <...> Стільки гиді виплюнула Лариса N на українську молодь <...>» (Василь Яременко, професор. — УУ, 2003, № 3, с. 7), «Кожному виборцю — ключі від квартири, де гроші лежать!» (ВК, 16.05.1996), «Зранку — гроші, ввечері — тепла вода» (ВЗ, 12.06.2003), «Зранку — борг, увечері — субсидія» (Тов., 13.11.2003), «Конкуренція — не розкіш, а нагальна необхідність» (Д, 9.08.2001), «Дай мільйон!» (УМ, 14.06.2000);

б) з популярних у радянський час і пізніше естрадних та авторських пісень: «На кордоні лосі ходять хмуру» (Д, 28.11.1998; пор. у пісні на слова Б. Ласкіна «Три танкіста»: «На границе тучи ходят хмуру»), «Нобелівська премія — це свято зі сльозами на очах» (УМ, 2.11.1996), «Цей день ми наближали як могли...» (Е, 23.08.2001), пор. у пісні Д. Тухманова на слова В. Харитоновна: «День Победы! <...> / Это праздник со слезами на глазах <...>», «Этот день мы приближали как могли <...>», «Візьмемося за руки, друзі, щоб не пропасти поодиноці» (ВЗ, 2.12.2004 — за Б. Окуджавою), «Собака буває “кусючим”, коли господар ледачий» (ВЗ, 9.12.1995 — за Ю. Моріц);

в) з радянських кіно- і телефільмів, з нових програм і рекламних текстів російського телебачення: «За державу прикро!» (епіграф до публікації про незадовільний стан українських автобусів міжнародного сполучення: ВЗ, 2.01.2003; пор. фразу «Мне за державу обидно» з к/ф режисера В. Мотиля «Белое солнце пустыни»), «Місце зустрічі з “В.В.” (назва відомого музичного гурту. — О. Т.) змінити не можна» (ВК, 20.12.1995; пор. назву популярного телефільму режисера С. Говорухіна «Место встречи изменить нельзя»), «Є така професія — Батьківщину захищати!» (напис на рекламних щитах у метро із закликом вступати за контрактом до ЗСУ, Київ, квітень 2016 р., — це переклад репліки командира Червоної армії з к/ф режисера В. Рогового «Офицеры»), «Сімнадцять миттєвостей вітебського літа» (з телепрограми УТ-2 про висвітлення музичного фестивалю «Слов’янський базар» у Вітебську протягом кількох місяців на початку 1996 р.), «Уряд — трасту: “Ну, постривай!”» (ГУ, 29.02.1996), «На бричці — за “Тойотою”. Ну, злочинці, постривайте!» (ГУ, 20.07.1997), пор. назву циклу мультфільмів режисера В. Котьоночкіна «Ну, погоди!»; «Особливості національного кіднепінгу» (Д, 4.10.1997), «Особливості національної катастрофи» (УС, 18.03.1999), «Особливості національного травматизму» (ГУ, 17.08.1999), пор. назви кількох кінофільмів режисера О. Рогожкіна: «Особенности национальной охоты», «Особенности национальной рыбалки» та ін., «Старі думки про головне» (ВК, 9.07.1996; пор. назву однієї з популярних програм російського телебачення 1996 р. «Старые песни о главном»);

г) з творів радянських лідерів, з текстів і мовлення радянських і сучасних російських державних діячів, політиків (особливо Б. Єльцина, В. Путіна, В. Черномірдіна, В. Жириновського): «Три джерела і три складові українського турбізнесу» (П.-П., 18.08.1994), «Французи (французька фірма. — О. Т.) прийшли до нас всерйоз і надовго» (ВЗ, 8.08.2000) — з творів В. Леніна; «Запаморочення від успіхів» (Діло, м. Львів, 1996, № 6; пор. назву відомої статті Й. Сталіна; цей вислів уже подано як крилатий у СУМ-20); «— Очевидно, справа не лише у ветеранах, які не можуть поступитися принципа-

ми...» (ВЗ, 25.07.2002; пор. назву нашумілої свого часу статті Н. Андрєєвої «Не могу поступиться принципами», 1988 р.); «Хотіли, як краще, а вийшло, як завжди» (переклад одного з «крилатих» висловів В. Черномирдіна);

г) з російського фольклору (як традиційного, так і пізнішого), паремійних текстів: «Кохання прийде і минеться, а їсти хочеться завжди» (УШ, 19.08.1999; пор.: «Любовь приходит и уходит, а кушать хочется всегда»), «Зима. Грудень. *Погода нашіптус*: “Позич, але передплати “Високий Замок”» (ВЗ, 2.12.1995; пор. у російському «міському фольклорі»: «Погода так и шепчет: раздевайся!»), «У аграрних няньок національний виробник поки що “без ока”» (УМ, 31.08.1996, с. 1; пор.: «У семи няnek дитя без глазу»).

Газети нерідко зловживають таким стилістичним засобом. Ось назви публікацій, рубрик і підрубрик на одній сторінці того самого номера: «Оголосіть увесь список привілеїв!», «Народний вирок депутату — щоб ти жив на одну зарплату!» (ВЗ, 3.08.2001: вислови з популярних кінокомедій Л. Гайдая); особливо в газеті «Україна молода» — наприклад, заголовки в номері від 23.02.1999 р.: «Місце спочинку змінити не можна», «З чого починається корупція?», «Вантажити кредити бочками», «Вчинок не хлопчика, а мужчини», «Планів громадя», «Наша міліція нас збереже», «Птахи гнізда Дніпропетрова» (про деяких відомих у новій Україні вихідців з Дніпропетровщини), «Імігруй — не імігруй, все одно готові нари», «Є ще порох у порохівницях відставного прапорщика» (для порівняння: в цьому номері є ще всього дві трансформації спільних для обох мов висловів і тільки одна від власне українського: «Що посмієш, те й пожнеш», «Жінки всіх штатів, об’єднуйтеся!»), «Сашко був парубком інтернетним»); у номері від 10.06.1999 р.: «До побачення, наш ласкавий Кубок?», «Якщо гасять зірки, значить, це комусь потрібно», «Є у “Злагоди”» (назва політичного об’єднання. — О. Т.) початок...», «Ох рано встає охорона».

У багатьох подібних перекладних зворотах явна вторинність щодо російської основи і наслідувальний характер виступають особливо помітно, коли український текст має вигляд стилістично незграбішого, позбавленого не тільки національної культурної основи, а й витонченості та дотепності на тлі аналогічних російських одиниць. Наприклад, у середині 90-х років одна з концертних програм артистів розмовного жанру В. Данильця та В. Моїсенка, відомих за їхньою попередньою програмою під жартівливою назвою «кроликів», мала назву «*Кролики і кольки*», за якою безпомилково вгадувалася російська основа «*Кролики и кольки*» (пор. *смеяются до колки*). У газетних заголовках: «А і Б сиділи на трубі...» (ВК, 12.03.1992; у відповідному російському звороті є рима, відсутня в українському), «Хорошу річ *шлюбом* не назвуть» (Г. Володимирська. — Дз. т., 29.09.2001; пор. рос. «Хорошую вещь браком не назовут», де мовна гра ґрунтується на омонімічності слова *брак*), пор. також вище «Птахи гнізда Дніпропетрова» і рос. «Птенцы гнезда Петрова» (О. Пушкін).

2.1.4. Механічне наслідування зразків російської мови як чинник творення різноманітних інтерференційних неправильностей і курйозів. Це, як і в попередній період, автоматичне, майже бездумне наслідування в різних випадках зразків російської мови як наслідок масового потоку її впливів, що не тільки призводить до появи в українській мові рис і явищ, явно чужорідних для неї, а може й просто суперечити здоровому глуздові. Можна вказати на досить широкий діапазон таких явищ, зокрема:

а) порушення в послідовності літер українського алфавіту за зразком російського алфавіту в тих чи інших систематизаціях, рубрикаціях викладу матеріалів. Так, після переведення видання телефонних довідників в Україні з російської на українську мову на початку 90-х років у кодах міжнародного телефонного зв'язку назва *Вірменія* могла стояти на початку переліку (пор. рос. *Армения*), а *Угорщина* (пор. рос. *Венгрия*) — після *Болгарія* (див.: Телефони: підприємства, організації, установи. — К. : Київелектрозов'язок, 1992. — С. 820). Тематичні статті в довіднику для дітей «Твоя перша енциклопедія» (К. : Махаон, 2001; видано як переклад з англійської) розташовано в такому порядку: *Вода, Повітря, Пори року, Час, Всесвіт, Рік, Гори* та ін., що явно суперечить прийнятому в англійському оригіналі зручному для користування алфавітному принципові. Уважніший аналіз тексту засвідчив, що перекладений він не прямо, а через російське посередництво: з послідовністю *Вода, Воздух, Времена года, Время, Вселенная, Год, Горы* і т. д., але видавці не поміняли при цьому абетковий порядок (див.: О. Кочевих. — Книжник-review, 2002, № 6);

б) добирання того українського слова і в тій граматичній формі (роду, числа), які прямо корелюють з відповідними російськими аналогами, хоча для української мови це може бути не характерним, наприклад: «Пісня “Наdejда”. Музика О. Пахмутової, вірші М. Добронравова» (Тов., 1999, № 32) — замість *вірш*, пор. рос. *стихи*, мн. На межі 80–90-х років, коли в Києві стали проводити виставки породистих котів, цей захід дістав назву рос. «*Усатая мисс*» (дотепність назви — у поєднанні іменника на позначення особи жіночої статі, оскільки в російській мові родовою назвою цієї тварини є саме *кошка*, і найменування «чоловічого» атрибута до нього) і за цим зразком в українському буквальному перекладі — «*Вусата мис*» («Конкурс котячих красунь... носить незвичайну назву “Вусата мис”. На конкурсі буде представлено кращих кішок клубу». — ВК, 6.11.1989), хоч українською родовою назвою є *кіт*;

в) сприймання стилістично-оцінних і семантичних характеристик певних слів за зразком їхніх російських відповідників, хоча це може йти всупереч традиціям і нормам української мови. Так, після затвердження в першому за часів незалежності українськомовному «Класифікаторі професій» іменника *пожежник* як назви відповідної професії (згідно з рекомендаціями словників української мови) до офіційних установ і мовознавчих інституцій стали надходити звернення від працівників пожежної служби з проханням вважати назвою їхньої професії *пожежний* (субстантивований прикметник, як і в російській мові), оскільки словом *пожежник*, мовляв, іменують самих погорільців (річ у тому, що в російській мові ще зі слововжитку старої Москви назва *пожарник* поширилася у значенні «погорілець». — О. Т.), наслідком чого пізніше стало офіційне затвердження в значенні професії вже саме *пожежний*¹³. Від працівників флоту, як і від представників інших категорій мовців, нерідко надходять пропозиції іменувати відповідну плавучу споруду не *судно*, а *судно*, оскільки *судно* асоціюється ніби тільки з назвою посудини для фізіологічних відправлень, наприклад: «— Я деколи дивуюсь, як дехто взагалі потрапив на телебачення. Вони ж говорять: “Судно вийшло у відкри-

---

¹³ Пор. відповідно: Класифікатор професій : ДК 003–95.— К., 1995.— С. 364; Класифікатор професій : ДК 003 : 2010.— Видання офіційне.— К., 2010.— С. 653, 660.

те море». Та, вибачте, *судно* — то нічний горщик, мусите то знати» (Роман Кухарук, письменник. — УС, 24.06.1999, с. 6) (таке розмежування цих слів за місцем наголосу справді практикувалося в російській мові, але в літературній мові обидва ці омоніми давно вже мають однакове наголошування *судно*). Тільки таким бездумним орієнтуванням на зразки російської мови пояснюється неусвідомлене прагнення навіть деяких фахівців-філологів подавати в текстах своїх праць знак наголосу в прикметниках *безобразний* («безобразна мова»: журн. «Мовознавство», 1986, № 3, с. 32), *однообразний*, *різнообразний* (Мовознавство, 2009, № 2, с. 5–6), хоча це має значення тільки для російської мови, пор. омографи *безобразный* — *безобразный* і под.;

г) фонетичне і графічне передавання окремих слів і текстів давньоруської літературної мови та старослов'янської мови за нормами сучасної російської мови — наприклад, у такій транслітерації: «*Аз и ведѣ*» — «*Аз і веді*» (назви відповідної тематичної рубрики в газ. «Киевские ведомости» і в її українськомовному варіанті — тижневику «Київські відомості»), тоді як уже узвичаєним українським відповідником останнього слова є *віди*. Подібне ж орієнтування на російську мову як зразок для української можна простежити і в деяких інших випадках: президент Молдови Мірча Снегур (наприклад: ГУ, 20.07.1993; ГУ, 6.12.1996) — в оригіналі: *Snegur*;

г) узагалі механічне відтворювання іншомовної лексики через дзеркало російської мови, що призводило й продовжує призводити в масовому порядку не тільки до привнесення фонетичних рис останньої у звуковий образ слів, запозичуваних українською мовою ¹⁴, а й до ще більшого віддалення, ніж у мові-посереднику, від мови-оригіналу ¹⁵, зокрема до утворення подвійної йотації у випадках передавання *je*, *ye*: *Йемен*, *Йенсен*, *Майєр*, *Том Соєр*, *їєті* (СУМ 2012: так звана снігова людина), до повторення й посилення певної неправильності мови-посередника. Це, наприклад, поширена вимова літери *e* з латиноалфавітних мов як укр. *e*: *вітамін Є* (пор. не тільки у вимові, а й на письмі: «Однак найкраще діють ті рослини, які містять так звані вітаміни розмноження *Є* і *А*». — Час, 1997, № 14); *хід пішаком Є-2* — *Є-4* (у шахах); *харчові домішки* (консерванти, фарбники, ароматизатори тощо) *Є* (лат. *E* в таких назвах: *E-230* і под. — це скорочення англ. *Europe*), наприклад: «Харчові домішки *Є*: *Є-230*, *Є-432* і все *Є...* *Є...* *Є...*» (УТ-1, «Український вимір», 25.01.2010: ведуча програми) (на позначення цього *E/Є* вже поширилася й розмовна назва «*єшка*»); [*Є-Ка-Те-Єс*] — поширена у вищих навчальних закладах вимова абrevіатури англ. *ECTS* (скорочення від «European Credit Transfer and Accumulation System» — Європейська система переведення і нагромадження кредитів); з 2016 р., коли в Україні було запро-

¹⁴ Наприклад, наявність *i* на місці *ji*: *iдиш*, пор. у самій цій мові *jidiš*, нім. *Jiddisch*; вимова лат. *h* як [аш], а не як [гаш]: *H₂O* — [аш-два-о]; закріплення на письмі оглушення кінцевих приголосних: *азарт*, *стандарт*, *шуруп* (пор. попередню форму *шруб*); слова *дивіденд*, *стюард* також не тільки вимовляють, а нерідко й пишуть як *дивідент*, *стюарт*; форми *батарея*, *галантерея*, *галерея* замість ближчих до оригіналу *батерія*, *галантерія*, *галерія* (в історії російської мови це фонетичне явище перебуває, очевидно, в одному ряду з випадками на зразок *бакалея*, *индейка*, *индейцы*, *линия* — *линейный*, *Россия* — прост. *Расея*, вулиця *Маросейка* в Москві); варіантність *гранулема* / *гранульома* (нім. *Granulom* мало б передаватися як *гранульома* або *гранулома*, форма ж *гранулема* — від традиції передавати рос. *ѣ* після приголосних, пор. *гранулѣма*, як укр. *ьо*).

¹⁵ Наприклад, наявність *г* на місці етимологічних *k*, *g*: *галоша*, *зигзаг*, пор. нім. *Kalosche* / *Galosche*, франц. *zigzag* / нім. *Zickzack*.

ваджено електронне декларування громадянами річного доходу, абрєвіатури *е-декларування*, *е-декларація* стали вимовляти не тільки як [*е-декларування*], але й, причому навіть частіше, як [*е-декларування*]; при передаванні подвоєних літер *ее* (на позначення довгого звука [e] — з німецької, їдишу та деяких інших мов): *Шпрее*, *Ванзее*, *Зеслов* (*Зесловські висоти* під Берліном), *фон Лесб*, *Зесв Жаботинський* (у російському мовленні й написанні це зумовлено однаковим графічним образом цих літер у латинському й російському алфавітах).

Перелік подібних інтерференційних курйозів, породжуваних масовістю впливів з боку російської мови і бездумністю їх сприйняття, можна, звичайно, продовжувати і продовжувати. До їх творення вже може бути причетна й практика комп'ютерного перекладу з російської на українську мову (без уважного редагування з боку людини), пор., наприклад, як зразок творення «слів-привидів» у дусі «народної етимології»: рос. «піджачок *от кутюр*» (франц. *haute couture* «висока мода») — в українських титрах як «піджачок *від кутюр*» (т/к «Новий», т/с «Ранетки», 15.10.2008) (якщо це, звичайно, не приклад помилкового сприйняття саме людини-перекладача, як, наприклад, у випадках на зразок *лівоміцетин*, *лійка*¹⁶; пор. також у п. 2.3.2 такого ж роду «слова-привиди», але вже як наслідок «відштовхування» від російської мови, а не «притягування» нею: *тілець* замість *телець*).

2.2. Активізація тенденцій до віддалення структурного складу української літературної мови від російської мови. З іншого боку, як уже відзначалося вище, нові суспільні умови функціонування української мови та пильніша увага суспільства до її «якості» і «автентичності» вже можуть певною мірою нейтралізувати таке масове «притягування» з боку російської мови, а різке посилення прескриптивно-пуристичних тенденцій у мовному житті країни, спрямованих насамперед проти впливів з боку мови колишньої метрополії, вже значною мірою привело до звуження слідів її наявності на різних структурних рівнях української мови.

2.2.1. Сам факт уже окремого існування держав Україна і Росія як найважливіший загальнополітичний чинник цих тенденцій, що зумовлює активізацію дивергентних процесів у структурі, стилістиці і прагматиці обох мов, що, звичайно, цілком природно. Так, у сукупності позначень суспільних інститутів нової української дійсності, з одного боку, в масовому порядку, природно, виникають назви нових реалій, які в Росії не сформувалися або ж, сформувавшись, дістали інші назви (наприклад, *об'єднання співвласників багатоквартирного будинку*, скорочено *ОСББ*, тоді як у РФ — *товарищество собственников жилья*, скорочено *ТСЖ*), і відбувається заміна попередніх найменувань (уже відповідно до державних орієнтирів саме України) — там, де в Росії зберігаються ще попередні (радянські) назви: замість *загс* / *ЗАГС*, тобто запис актів громадянського стану, — *РАГС*, тобто реєстрація актів цивільного стану; замість *цивільна оборона* (пор. рос. *гражданская оборона*) — *цивільний захист*; замість *Повітряно-десантні війська [України]* — спочатку *Аеромобільні війська* (до 2012 р.), потім (до 2017 р.)

¹⁶ Пор. у мовній практиці попереднього періоду (із закріпленням навіть в академічних словниках): наявність укр. і на місці етимологічного *е* в таких словах, як *еластомір* (РУС-68, т. 3, с. 708; ОСУМ-75) — слово з другим компонентом того самого походження, що й, наприклад, у *полімер*; *лівоміцетин* (СУМ-11, т. 4), перша частина якого походить від лат. *laevus*; *лійка* — марка фотоапарата (СУМ-11, т. 4), пор. нім. *Leica*.

Високомобільні десантні війська (з відновленням, отже, аббревіатури ВДВ: «День Ве-де-ве», що прямо й «цілеспрямовано» перегукується з російською аббревіатурою ще радянського часу ВДВ — від *Воздушно-десантные войска*), з 2018 р. — *Десантно-штурмові війська* (як зазначалося в пояснювальній записці до відповідного законопроекту у ВР, це пропонується внаслідок негативного ставлення у Збройних силах до назви ВДВ, що асоціюється з країною-агресором)¹⁷; замість *Суворовське військове училище, суворовці* — *військовий лицей імені Івана Богуна, богунці*, і там, де заміна відбулася і в Росії: укр. *Служба безпеки України, СБУ* — рос. *Федеральная служба безопасности, ФСБ*. З другого ж боку, в Україні можуть зберігатися попередні назви в тих випадках (наприклад, наявність системи рад як органів влади: *Верховна Рада, сільська рада* і т. д.), де в РФ уже існують нові назви. В Україні формується нова система оцінок — від заміни 5-бальної шкали на 12-бальну в шкільній освіті (з утворенням також таких словотвірних похідних на позначення оцінок, як *дванадцятка, дев'ятка* і т. д., з розвитком відповідних переносних значень на цій основі: «Ти зробив це на 12 балів / на дванадцятку!») до запровадження, наприклад, системи найменувань з означенням *національний* у назвах державних закладів України, провідних у певній галузі: *Національний банк України, Національна академія наук України, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Національна опера України* та ін.

2018 р. у ЗСУ та інших силових структурах були запроваджені форми звертання / іменування в 3-ій ос. *пан* (замість *товариш*) і вітання *Слава Україні!* — з відповіддю *Героям слава!*

Розходження між обома мовами істотно поглибилися у сфері ономастики (щодо нових явищ в ергонімії див. деякі приклади вище):

1) у перейменуванні ряду визначних історичних подій: так, в Україні замість *Велика Вітчизняна війна* вже офіційно затверджена назва *Друга світова війна*, замість *Вітчизняна війна 1812 року*, *з(Г)ромадянська війна* (1918–1920 рр.) дедалі більше поширюються назви *Російсько-французька війна 1812 року, Українська революція 1917–1921 років*;

2) у встановленні власних державних нагород: так, в Україні запроваджено почесне звання *Герой України*, ордени князя *Ярослава, княгині Ольги* та ін.;

3) у запровадженні нових державних та професійних свят, пам'ятних дат, наприклад: *День незалежності України, День пам'яті жертв голодоморів, День матері* та ін.;

4) у перейменуваннях у сферах ойконімії, урбанонімії:

¹⁷ З цією ж метою дальшого відмежування від реалій російської дійсності й, відповідно, від російської мови в сучасній Україні (з 2014 р.) відбувається перенесення професійних свят, насамперед для силових структур: День захисника Вітчизни, установлений 1999 р., — з 23 лютого на 6 грудня: під назвою День захисника України; День Військово-морських сил — спочатку на 1 серпня (з 1997 р.), потім на першу неділю липня (з 2006 р.), з 2011 р. (у часи президентства В. Януковича) на останню неділю липня (одночасно, таким чином, з датою відзначення Дня ВМФ РФ), з 2015 р. — знов на першу неділю липня; День прикордонника — спочатку на 4 листопада, з 2003 р. — на 28 травня (одночасно, таким чином, з датою відзначення цього дня у РФ), з 2018 р. — на 30 квітня; День Високомобільних десантних військ (тепер це Десантно-штурмові війська) — з 2 серпня (це дата першого стрибка парашутистів у Московському військовому окрузі) на 21 листопада (день небесного покровителя цих військ в Україні — архістратига Михаїла).

а) у перейменуванні об'єктів, названих свого часу на честь осіб і реалій з Росії, російської історії та географії. Цей напрям поширився насамперед на масиви топонімів, асоційованих з радянською історією та комуністичним рухом, процеси перейменування в яких в українській мові відбувалися інтенсивніше, ніж у російській (за винятком короткого періоду на початку 90-х, коли в Росії, принаймні в її великих містах, це стало також досить помітним явищем), хоча й, наприклад, станом на початок 2000-х рр. у Запоріжжі ще були: *Ленінський район, площа імені Леніна, проспект імені Леніна* (центральний), *парк імені Леніна, Дніпрогес імені Леніна, порт імені Леніна, острів Леніна, озеро імені Леніна*. Остання хвиля перейменувань, розпочавшись 2014 року після «Революції гідності», значно розширила свій масштаб у 2015–2016 роках після прийняття закону «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» (це один з чотирьох «законів про декомунізацію», прийнятих ВР у квітні 2015 р. під час «гібридної війни» РФ проти України, — війни, у якій держава-агресор стала широко експлуатувати й ностальгічні настрої за втраченим СРСР та спогади про «нашу героїчну історію» в розрахунку особливо на населення Сходу й Півдня України). Станом на початок 2018 р. було перейменовано близько 1000 населених пунктів, зокрема: замість *Дзержинськ — Торецьк, Кіровоград — Кропивницький, Кузнецовськ — Вараши, Ульяновка* (на честь В. Ульянова-Леніна) — *Благовіщенське, Цурюпінськ — Олешки* та ін. Паралельно з декомунізацією топонімікону України, хоча й не так активно (загалом не як окрема цілеспрямована акція, а як побічний наслідок інших мотивів перейменування, насамперед повернення старих назв), певною мірою відбувається і його власне «дерусифікація» — заміна назв, що мають стосунок до Росії, яких в Україні з царських і радянських часів налічувалася величезна кількість¹⁸ (так само, до речі, як, наприклад, у Москві вулиці *Богдана Хмельницького* давно вже повернуто назву *Маросейка* і немає району під назвою *Киевский*). Так, ще 1991 р. місту *Нестеров* повернуто його стару назву *Жовква*; у Києві з 2016 р.: замість *Московська площа — Голосіївська площа, Московський проспект — проспект Степана Бандери, Московський міст — Північний міст*, уже немає *Московського району* (але лишається *вулиця Московська, вулиця Суворова — вулиця Михайла Омеляновича-Павленка, вулиця Кутузова — вулиця Генерала Алмазова* (у двох останніх випадках це військові діячі Української Народної Республіки), *провулок Кутузова — провулок Євгена Гуцала*; у квітні 2016 р. у Закарпатській області перейменовано всі (32!) вулиці імені *Валентини Терешкової*, оскільки вона як депутат Державної думи Російської Федерації голосувала 2014 р. за анексію Криму¹⁹. Проте ряд насе-

¹⁸ Навіть якщо не брати до уваги «радянських» і «комуністичних» урбанонімів, ось, наприклад, наявність у межах одного міста — Кривого Рогу станом на початок 2000-х років цілої низки назв вулиць на зразок *Карачаєвська, Курильська, Новосибірська, Оренбурзька, Урюпінська, Хакаська, Чебоксарська, Челябінська, Чуваська* і под. (див.: Д. Федоренко, м. Кривий Ріг. Портрет нації у назвах, або Сучасні проблеми української топоніміки.— ЛУ, 30.11.2000).

¹⁹ Такий напрям перейменувань наражається на критику з боку як офіційних кіл РФ, так і кіл проросійської політичної орієнтації в самій Україні, які, нагнітаючи антиукраїнську атмосферу, іменують це «русофобією», «полюванням на відьом» тощо, наприклад: «Волна переіменованих в Києве, связанная с процессом декоммунизации, все больше становится похожей на охоту на ведьм. Под раздачу попал полководец Кутузов, выигравший войну у Наполеона ровно два века назад. <...>

лених пунктів ще лишається з назвами, як прямо пов'язаними з російською історією та географією: *Катеринопіль, Новомосковськ, Олександрія, Павлоград*, так і з безпосередньою російською мовною основою: *Южне, Южноукраїнськ* та ін.;

б) в оновленні офіційних назв деяких новоутворених держав — колишніх «національних» республік СРСР — та їхніх столиць: *Білорусь, Молдова, Таллінн* та ін. (див. 2.2.3), а також у поширенні таких неофіційних назв, як *Балтія* — замість *Прибалтика*: *країни Балтії, Ічкерія* — у 90-х роках замість *Чечня* (демонстративно всупереч офіційній Росії): «Врятуймо дітей Ічкерії!» (За дорученням колективу вид-ва «Веселка» Ярема Гоян, директор. — ЛУ, 24.02.2000, с. 1: відкритий лист на захист Чечні від воєнних дій з боку російської влади);

5) у перейменуваннях, а ще більше — в закликах до них у сфері антропонімії:

а) у різкій активізації дискусії навколо питання про вживання в українській мові [імені] по батькові та в прагненні уникати на практиці іменування осіб з використанням імені та по батькові, оскільки останнє, згідно з досить поширеною у відповідних колах думкою, є суто російською традицією (особливо це стало помітно у спілкуванні теле- й радіожурналістів з особами, запрошеними на ефір: замість узвичаєних у радянський час форм на зразок *Микола Іванович, Марія Петрівна* — *пан Микола, пані Марія*, особливо у звертаннях), з чим, звичайно, погоджуються далеко не всі. Трикомпонентна формула імені людини (особове ім'я + по батькові + прізвище) лишається офіційною;

б) в активізації виступів, зокрема у ЗМІ, щодо неприпустимості вживання в українській мові перейнятих з російської мови гіпокористичних форм особових імен на зразок *Діма* і *Света*. Наприклад: «Ще одна проблема — вживання скорочених та здрібноло-пестливих варіантів імені. Так звана теорія “злиття мов” і політика зросійщення наклали й тут свій негативний відбиток. Зайдіть у будь-який дитячий садок або школу і ви почуєте, як вихователі та вчителі (навіть української мови) зазвичай звертаються до *Діми, Мими, Маши, Саши, Лени, Кости, Даши* <...> Аде ж наші рідні *Ганя, Дмитрик, Мишко, Сашко, Оленка, Костик, Даринка* <...>? Тільки у художній літературі, десь трохи по селах та у національно свідомих родинах, де батьки стежать за культурою мовлення» (Ярослав Жолдак. — УС, 25.04.1996: у рубриці «Мова про мову»); «<...> відразу пригадується рядок з народної пісні: “Там *Василько* сіно косить...” Отже, *Василько*. <...> Але в жодній українській пісні ви не зустрінете *Васі*, як і *Петі, Колі, Міші* та інших зразків огидного суржику. А *Миколка, Миколайчик, Петрик, Петрусь, Петруньо, Михайлик, Михасько* зустрічаються в піснях, як кажуть, на кожному кроці»

Под раздачу могут попасть, например, Лев Толстой, Пушкин, а также все названия, связанные со словосочетанием “дружба народов”, «Это русофобия» (И. Касьянова. Предложили убрать русских писателей и дружбу. — Вести, 7.04.2016, с. 7). Див. також, наприклад: А. Абакумов. Беспам'ятство, или Специфика топонимических переименований в современной Украине. — Донецкий крає, м. Донецьк, 23.05.2002. Але слід відзначити, що в урбанонімі різних регіонів України з'явилися (переважно на межі 80–90-х років) і нові імена російських письменників, діячів культури, науки, правозахисного руху, не надто шанованих радянською владою: наприклад, вулиці *Анни Ахматової* (у Києві, Одесі), *Марини Цветаєвої* (у Києві, Луганську), *Володимира Висоцького* (у Києві це бульвар), *Академіка Сахарова* (у Львові, Івано-Франківську, Одесі та ін.) та ін.

(Б. Степанишин, професор Рівненського педінституту. *Вася* чи все-таки *Василько*? — ЛУ, 19.06.1997);

в) у відтворенні імен персонажів і діячів християнської церкви з прагненням до відмови від церковнослов'янської традиції (у масовій свідомості церковнослов'янські форми імен звичайно сприймаються як одиниці російської мови): *Іоаким* / *Йоаким* / *Яким*, *Іов* / *Йов*, *Матфей* / *Матфій* / *Матвій* та ін., але особливо *Іоанн* / *Іоан* / *Йоанн* / *Йоан* / *Іван*: *Іван Хреститель*, *Папа Іван Павло II*.

За наявності в російській мові метрополії і в українській мові (так само, як і в «українській російській») двох синонімів-дублетів між цими словами можуть установлюватися міжмовні відмінності щодо частотності їх уживання. Так, у парі рос. *сотовый* / укр. *стільниковий* — *мобільний* / *мобільний (телефон)* уживання першого з її членів у Росії, як видається, є помітно частішим (*позвонить на сотовый*; «Там же, на пляже, производился чемпионат <...> по метанию *сотовых телефонов*». — КПУ, 17.06.2003, с. 14), ніж його корелята в Україні.

2.2.2. Це поступовий відхід від «російсько-орієнтованої» «системи координат», коли з'являється або актуалізується можливість глянути на те саме явище іншими очима. Так, у досить непростому доборі українських відповідників до неоднозначного російського прикметника *русский*: як стосовний до Росії (це *російський*) або до Русі (це *руський*) — у тих випадках, коли він стосується не тільки росіян і Росії (зокрема, у назвах старих одиниць міри і ваги, географічних об'єктів, порід тварин і видів рослин тощо), розширюється, очевидно, така тенденція. З одного боку, для підкреслення належності відповідної реалії до побуту, території проживання не тільки російського, а й інших східнослов'янських народів частіше стали віддавати перевагу означенням *східнослов'янський* або *руський* замість практикованого в радянський час означення *російський*: *десятина* — «стара східнослов'янська одиниця земельної площі» (СУМ-20, т. 4, с. 162; пор. у СУМ-11, т. 2, с. 256: «стара російська одиниця <...>»); *золотник* — у Київській Русі й пізніше: «одиниця ваги <...>» (СУМ-20; пор. у СУМ-11: «стара російська одиниця ваги <...>»); «У липні два приватні підприємства Північного Приазов'я випустили в гирла річок Берда та Єланчик 70 тисяч мальків *руського осетра*» (УМ, 5.08.2009; пор. в УРЕ, т. 8, с. 70: «*осетер російський*»). З другого боку, навпаки, для увиразнення віднесеності реалії саме (тільки) до Росії (але не до України) уживають прикметник *російський*. Так, замість досить уже установлені назви *Руська православна церква* (див., наприклад, в УРЕ), прийнятої й тепер у її середовищі в Україні, дедалі більше поширюється назва *Російська православна церква* (так було подано, наприклад, в ЕУ): «<...> після візиту патріарха Російської православної церкви Алексія до святих місць Палєстїни» (ЗВУ, 29.07.1997), «Патріарх Російської православної церкви Кирил подякував Українській православній церкві за збереження єдності *російського православ'я*» (Т/к «5 канал», 25.02.2010), навіть в органі Української православної церкви Київського патріархату: «*Російська церква 15–16 ст.*» (Голос православ'я, 2014, № 15, с. 7) (у грудні 2018 р. ВР прийняла закон, який поки що не набрав чинності, згідно з яким Українська православна церква Московського патріархату має змінити назву, вказавши свою належність до Росії, а саме — Російська православна церква в Україні, з чим сама ця церква категорично не погоджується). У дискурсі ж організацій російської орієнтації в Україні, навпаки, рос. *русский* (в етнічному та культурно-мовному

значеннях) хотіли б подавати також як укр. *руський*, а не *російський*, щоб не складалося враження, що вони «представляють інтереси сусідньої держави — Росії, а не громадян України російської національності»: так, українським варіантом назви всеукраїнської організації «Русское движение Украины» на її бланках було подано «Руський рух України» (2001 р.).

Перехід від «московцентризму» до «києвоцентризму» виразно продемонструвало запровадження з 1 липня 1990 р. на всій території України київського часу на зміну попередній системі московського часу. У повідомленнях про час доби, крім стилістично нейтральної конструкції *за київським часом*, уживається й розмовний зворот *за Києвом*. Словосполучення *київський час* набуло також метафоричного значення з увиразненням його «державної» конотації — як символічного підкреслення «києвоцентричності» в діяльності державного механізму, в перебігу життя країни, у вихідних позиціях її представників: це, наприклад, рубрика під такою назвою в газ. «Українське слово» в 90-х роках, програма на телеканалі Київської державної телерадіокомпанії з новинами про Київ та область²⁰.

Показовим прикладом цього явища є також усталення різних найменувань у сучасних Росії й Україні невеликої ділянки суходолу в Керченській протоці, що має власну назву *Тузла* (це слово стало досить уживаним під час інциденту на українсько-російському кордоні восени 2003 р.). До середини 1920-х років це була коса, яка відходила в море від Таманського півострова, але нині це об'єкт із зовнішніми ознаками острова, оскільки перешийок від материка вже розмитий. У Росії вживається назва *коса*, яка була й на картах радянського часу (див., наприклад: УРЕ, т. 5, с. 106), в Україні ж — *острів*. (Такий різний підхід до номенклатурної ідентифікації цього об'єкта зумовлений його важливим розташуванням, оскільки між ним і Керченським півостровом проходить основний фарватер для проходу суден між Чорним і Азовським морями: як острів, він міститься, ще за територіально-адміністративним поділом між УРСР і РРФСР, на території України й, отже, в зоні тільки її економічних інтересів; у разі ж визнання його косою права на нього могла б мати й РФ.).

2.2.3. Посилення уваги до питомості, автентичності нормативних засад української літературної мови і ослаблення зорієнтованості в питаннях нормативності на авторитет російської літературної мови (це може бути справді відновлення питомих форм української мови чи форм,

²⁰ Це відбувалося з одночасним відштовхуванням від *московського часу* — з метафоричним обігранням цієї назви: «На естраді в ті дні лунали пісенні рядки “То не для нас — отой чужий московський час”» (СН, 6.06.2000), «Жити за московським часом лікарі не радять (заголовок). 26 жовтня о четвертій годині за київським часом Україна скасує дію літнього часу <...>» (П. Беба.— УК, 25.09.1997). Пор. аналогічне використання звороту *по московському времени* в текстах російської мови: «Свой рабочий станок мы пускаем всегда / По московскому времени! / Мы в далекие рейсы ведем поезда / По московскому времени! / <...> / И советские люди к победе идут / По московскому времени!» (приспів до пісні С. Каца на слова М. Матусовського). Пор. також у цьому зв'язку, з іншого боку, існування наприкінці 1997 — на початку 1998 рр. запровадженої Верховною Радою Кримської автономії й скасованої Конституційним Судом України в березні 1998 р. системи «кримського часу» (з відмінністю від київського часу на 1 годину вперед, тобто зі збігом з московським часом) та не випадкову, звичайно, назву однієї з газет автономної республіки «Крымское время» (з її епіграфом «Свобода начинается с выбора»). Після російської анексії Криму та окупації окремих районів Донецької й Луганської областей навесні 2014 р. там було запроваджено московський час.

раніше вживаних у ній, що були обмежені в ужитку під впливом російської мови, або просто уникання спільних форм, які видаються російськими за-
 позиченнями). Так, у лексиці тенденція до обмеження наслідків впливів з
 боку російської мови вже привела до витіснення з ужитку одних (наприклад,
вищестоящий і *нижчестоящий*, *вуз*, *учбовий* та ін. — на користь відповідно
вищий / *вищепоставлений* і *нижчий* / *нижчепоставлений*, *ВНЗ* і *ВЗО*, а та-
 кож *виш*, *навчальний*), помітного обмеження інших (*заклучний*, *здравиця*,
здравниця, *меништь*, *спільність* та ін. — на користь *кінцевий* / *прикінцевий*
 та ін., *зздоровниця* / *зздоровне слово*, *оздоровниця*, *менишина*, *спільнота*)
 та посилення конкуренції ще з іншими спільними з російською мовою оди-
 ницями: *вертоліт*, *вітка* (*залізнична*, *газопроводу*; *влади*), *снотворний*, *на-*
строювати (*прилад*; перен.: *людей*) та багато ін. — на користь відповідно
гелікоптер / *гвинтокрил*, *гілка*, *снодійний*, *налаштовувати* та ін. У системі
 словотворення відбулося істотне обмеження в ужитку, наприклад, дієпри-
 кметникових за походженням форм на *-чий*, що функціонують в ад'єктиво-
 ваному та субстантивованому значеннях, — із заміною їх, зокрема, формами
 на *-льн-ий*: *вражальний*, *друкувальний*, *зчитувальний*, *пом'якшувальний*, *уза-*
гальнювальний і под.; іменників із суфіксом *-чик(-щик)*: замість *барабаничик*,
виборицик, *натурицик*, *псаломцик* і под. — *барабанник* і под.; назв дії із су-
 фіксами *-ка*, *-овк-а*: замість *відстрочка*, *голодовка*, *обробка*, *розстановка*
 і под. — *відстрочення* / *відстрочування*, *голодування*, *розставлення* / *роз-*
ставляння і под.

У морфології також спостерігається активізація тих із варіантних форм,
 що відрізняються від відповідних одиниць російської мови. Наприклад, у
 межах іменника — активізація форм з належністю до іншого граматично-
 го роду (замість *зал* — *зала*, так само: *генеза*, *оаза*, *Євангелія*, *хода* (*уро-*
чиста, *скорботна* й навіть *хресна*); замість *есе* — *есей*; тепер частіше, ніж
довір'я, — *довіра*); на рівні категорії відмінка це активізація вживання як
 певних відмінкових форм — зокрема, флексії *-у(-ю)* в род. в. одн. іменни-
 ків чол. р. на приголосний у конкуренції з флексією *-а(-я)*: *абзацу*, *уривку*;
інвентарю, *чагарнику*; *коридору*, *сараю*, форм кл. в. в позиції звертання,
 безприйменникових форм за рахунок прийменникових²¹, так і відмінкових
 функцій — зокрема, часової семантики форм род. і ор. в., значень місця пе-
 ресування, засобу дії та часу у формах ор. в.

На синтаксичному рівні активізувалася конкуренція а) різних типів
 словосполучень, прийменниково-іменникових конструкцій, синтаксичного

²¹ Особливо це стосується активізації вживання форм ор. в. — наприклад, у
 конструкціях зі значенням руху — як одно-, так і різноспрямованого: «*країною* про-
 нісся ураган», «*ходити магазинами*» (у конкуренції з *по країні*, *по магазинах*), пор.
 навіть: «Ці слова — проникливі, аж мороз *шкірою*» (з виступу Президента Украї-
 ни Петра Порошенка під час параду на честь Дня Незалежності України 24 серпня
 2014 р. на майдані Незалежності в Києві); слова російської народної пісні «*По Дону*
гуляєт казак молодой» перекладають як «*Доном гуляє...*» (т/к «К-1», російський т/с
 «Московские окна», 4.11.2005; т/к «Інтер», російський к/ф «О тебе», 21.11.2010);
 у конструкціях зі значенням засобу дії: «У свої 105 Ганна Миколаївна <...> охоче
 розмовляє *телефоном*» (Іван Фаріон. — ВЗ, 11.08.2000); у конструкціях зі значен-
 ням часу, протягом якого здійснюється дія: «*Останніми місяцями* політика Націо-
 нального банку була спрямована на <...>» (Дз. т., 13.03.2004), пор. *в (за) останні*
місяці; більш специфічні приклади, що не набули помітного поширення: «Виставка
 пройшла *листопадом*» (С, 1995, ч. 2), пор. *у листопаді*, «*Серединою* 90-х колишній
 президент УНР в екзилі Микола Плав'юк обговорював <...>» (К. Родик. — Книж-
 ник-review, 2000, № 5).

зв'язку: так, з двох синонімічних конструкцій в УЛМ попереднього періоду на позначення часу «зараз *десята година* (так, як і в польській мові) / *десять годин* (так, як і в російській мові)» друга вже поступово виходить за межі нормативного слововжитку; активізувалися у вжитку конструкції з іменниками (займенниками) у формі дав. в. належності (на зразок «*Йому* хворіє мати») у конкуренції з конструкціями з формою род. в. і прийменником у («*У нього* хворіє мати»); б) деяких типів предикативних конструкцій: у загальноукраїнському мовному просторі відбулася активізація дієслівної зв'язки *є* в конкуренції зі звичайними для південно-східного наріччя та літературної мови конструкціями з нульовою зв'язкою: «Це *є* “Вікна”!» (слова ведучого цієї телевізійної програми М. Канішевського в середині 90-х рр. на УТ-3), із заступленням *це* на *то*: «— Коли опозиційна газета перетворилася на урядову <...>, *то є* недобре для самої газети» ([З інтерв'ю з Данилом Яневським]. — Час, 24.05.1996); у рекомендаціях і настановах щодо культури мови пошвидко обговорення питання про нормативність для української мови тільки однієї з двох посесивних предикативних конструкцій, що співіснують у загальноукраїнському мовному просторі і в межах «офіційної» літературної мови, а саме «*я маю*...», з намаганням вивести за межі нормативного слововжитку «*у мене є*...». Порівняймо, наприклад, у перекладному українськомовному і в оригінальному російськомовному варіантах однієї газети: «*А директоріві з очей течуть сльози*», «*На чолі вона мала фурункул*» (КВ, 19.09.1997) — у російському оригіналі це відповідно «*У директора из глаз текут слезы*» і «*На лбу у неѣ был фурункул*».

Коли порівняти матеріали української частини в російсько-українських словниках до і після 1991 р., зміни в ній виявляються досить помітними, причому, оскільки ослаблення впливів на українську мову з боку російської поки що відбувається досить повільно, ця тенденція, безперечно, супроводжуватиме її розвиток ще протягом тривалого часу.

Ослаблення зорієнтованості в питаннях нормативності тих чи інших мовних одиниць і явищ на авторитет російської літературної мови, її довідників особливо помітно відчувається в узуалізації іншомовної лексики. Так, сама власна назва *Тузла* (див. п. 2.2.2) тепер в обох країнах вимовляється по-різному: в Росії — з наголосом на другому, в Україні — на першому складі. Нова для обох країн форма (програма) навчання у вищих навчальних закладах — підготовка бакалаврів — в Україні стала іменуватися *бакалаврат*, тоді як у Росії — *бакалавриат*. Серед двовидових дієслів іншомовного походження значно частішими стають випадки, з одного боку, суфіксальної імперфективації на зразок *ліквідовувати*, *окупувати*, *приватизувати*, *уніфікувати* і под., а з другого, — префіксальної перфективації на зразок *дезорієнтувати*, *скартографувати*, *зайніціювати* і под.

Після розпаду СРСР окреслилася відмінність між російською мовою метрополії і мовами колишніх «національних» республік (а під впливом останніх — і у варіантах російської мови в цих країнах) щодо передавання нових, національно відкоригованих назв деяких із цих республік та окремих їхніх столиць. Якщо в «національних» мовах (спочатку, природно, в мові тієї молодой держави, що ініціювала ту чи іншу зміну в таких номінаціях, а за нею — з почуття солідарності, з мотивів політкоректності — і в інших мовах) від початку 90-х років стали досить швидко закріплюватися нові (оновлені) варіанти таких назв: наприклад, укр. *Білорусь*, *Киргизстан*, *Молдова*,

Туркменістан, Алмати, Ашгабат, Таллінн та ін., то в російській мові загалом лишаються попередні, ще радянські їхні варіанти.

Порівняймо, однак, з явищ останнього часу запровадження в мовну практику (так подано вже і в СУМ-11 : Дод., кн. 2, с. 36), усупереч рекомендаціям чинного правопису щодо такого структурного типу складних слів і їх подання, зокрема, в УОС-09, СУМ-20, написання слів з першим компонентом *медіа*... разом, а не через дефіс: *медіапростір*, *медіаринок*, *медіамагнат* і под. — безперечно, з орієнтуванням на зміну їхнього правопису в оновленій редакції академічного орфографічного словника російської мови ²².

2.2.4. Розширення можливостей для оформлення мовних запозичень, що не збігається з їх оформленням у російській мові, — як наслідок установа прямих контактів української мови з іншими мовами (без посередництва російської мови): так, англ. *WTO* (*World Trade Organization*) — укр. *СОТ* (*Світова організація торгівлі*), але рос. *ВТО* (*Всемирная торговая организация*). Це сприяє, зокрема, усуненню (хоча й непослідовному) в нині чинній редакції «Українського правопису» (УП-90, УП-93), у нормативних словниках і в самій мовній практиці з 90-х років низки тих особливостей у відтворенні іншомовних слів, що були зумовлені більше впливом російської фонетики, ніж специфікою власне мови-джерела. Наприклад:

а) у передаванні [h]: *Гельсінкі*, *гінді* (уже без варіанта *хінді*), *Голокост*, *Ліллегаммер* (місто) та ін., з варіантністю *x / z* — *куруцхаар* / *куруцаар*, *бладхаунд* / *бладгаунд* (породи собак), *артхаус*, *пентхаус*, *паркхаус* / *артгауз*, *пентгауз*, *паркгауз*, так само *Гілларі* / *Хілларі* Клінтон, *індекс Гірша* / *Хірша* (*h-index*) та багато ін., наприклад: «Доктор Гауз заспівав. Виконавець головної ролі в популярному телесеріалі актор Г'ю Лорі <...>» (Е, 29.07.2010) (хоча звичайно *догхантер*, *секонд-хенд*, *скінхед*, *хакер*, *хаскі*, *холдинг*, *хоспіс*, *хостел*, *хот-дог* та ряд ін.);

б) з наявністю початкового *ї*, а не *і*: *їдиш*;

в) з усуненням подвійної йотації: *Ємен*, *Єллоустон*, *конвеєр*, *феєрверк*, *параноя* та ін.; пор. уже в нових запозиченнях: *саєнтологія*, *фаєр*;

г) з неоглушуванням приголосних після дзвінких і сонорних приголосних та голосних у словах англійського походження (див. також деякі приклади вище): *чизбургер*, прес-агентство «Євроньюз» (УМ, 28.02.2013, с. 8), «Інтерьюз» — програма на УТ-2 в середині 90-х років, журнал «Ньюзвік» (КВ, 20.02.1998; УМ, 16.04.2013, с. 4), саме такою є звичайно вимова англомовної назви одного з нових українських телеканалів «NewsOne» (пор., з іншого боку, наприклад, поширену в радянський час вимову назви московської англомовної газети тільки як «Москоу ньюс»), але частіше поки що з варіантністю *s / z*, особливо у власних назвах: *транзакція* / *трансація*, *ньюсмейкер* / *ньюзмейкер*, «*Макдональдз*» / «*Макдональдс*» (мережа закладів громадського харчування), «*макдональдзівські гамбургери*» (ГПУ, 31.07.2006), *Брітні Спірс* (американська співачка), газети «*Нью-Йорк таймс* / *таймс*», «*Файненшенл таймс* / *таймс*» і под., «*Віндоус*» (комп'ютерна операційна система), аукціон «*Сотбіс* / *Сотбіз*» (англ. Sotheby's), уже навіть Уолт (Волт) *Дісней* / *Дізней* (хоча тільки *бейсбол*, *бейсболка*, *памперси*, *легінси*); у тому числі й у власних назвах німецького походження (хоча німецькій

²² Див.: Русский орфографический словарь / Отв. ред. В. В. Лопатин.— М., 2000.— С. 482.

мові, навпаки, властиве, як відомо, саме оглушення): «Почніть новий рік з кавою *Якобз!*» (з реклами: Д, 5.02.1999; нім. Jacobs);

г) з відмовою від чергування **і / и** в початковому [і] основи після кінцевого приголосного в префіксі: *дезінтеграція, дезінфекція* і под.

2.2.5. Розширення практики відтворення українських власних назв латинською графікою без посередництва російської мови — унаслідок розширення можливостей безпосереднього виходу української мови на інші мови світу (умовна «українська латиниця», запроваджувана в сучасній Україні): *Kyiv* (а не *Kiev*, як давніше), *Mykolaiv* (а не *Nikolayev*), *Bila Tserkva* (а не *Belaya Tserkov*) та ін.; у закордонних паспортах громадян України: *Dmytro Strilko*, а не *Dmitriy Strelko*. Хоча ця «третя мова — посередник» за традицією все ще достатньо широко простежується в подібних випадках, наприклад: «*Oberig*» (англійський варіант різних українських ергонімів з назвою «Оберіг»), «*Poznajko*» (англомовна версія дитячого журналу «Пізнайко»), особливо в електронних адресах: «*Газета по-українськи*» / www.gazeta.ua, «*Zgadyt vse*» (з електронної адреси програми «Згадати все» на т/к «24»).

2.2.6. Прагнення до усунення зворотів з явною російською культурно-мовною основою. Так, замість «*Вусата міс*» у назві виставки котів (див. 2.1.4) удалося дібрати відповідник на українській основі «*Пан Коцький*»: «На виставке котов “Пан Коцький” было на что, а точнее, на кого посмотреть» (журн. «Теленеделя», 1998, № 7). Зі старих російських кліше все ще використовується зворот *Іванов, Петров, Сидоров*, у тому числі й на позначення «середнього» / «типового» українця (пор., наприклад, рос. *Іванов*, пол. *Kowalski*, ч. *Novák*, а також *Рабинович* — як «типовий» єврей у «єврейських» анекдотах на радянському й пострадянському просторах): «— Я знайду способи проведення змін у податковій політиці, — заявив прем'єр-міністр Павло Лазаренко <...> — Не буде Лазаренка, буде *Іванов, Петров* — це нічого не міняє» (Д, 21.12.1996), однак дедалі частіше замість нього з'являються власне українські ономастичні відповідники — як за російським зразком, наприклад: «<...> Отже, найближчий сусіда кондуктора не *Іваненко* і не *Петренко*, чий місячний заробіток не ділиться рівно на три, а *Сидоренко*» (замітка «На задачку “Як прізвище машиніста?”» — КВ, 28.02.1997), так уже й без такої видимої орієнтації. Це, зокрема, прізвище *Петренко*, наприклад: «Ось чому мер Києва, незалежно від того, хто він — Згурський чи *Петренко*, повинен був би представляти місто на з'їзді народних депутатів СРСР» ([Із інтерв'ю В. Згурського]. — ВК, 25.04.1989), «Звідки ж тоді візьмуться в Україні українці? <...> Чим відрізнятиметься “громадянин України *Петренко*” від “громадянина України Трахтенберга” <...>?» (ЗВУ, 6.08.1999, с. 1: про необхідність мати в українських паспортах графу «національність»).

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

а) словники, інші довідники:

- ЕССУМ — Митрополит Іларіон (І. Огієнко). Етимологічно-семантичний словник української мови : В 4-х т.— Вінніпег, 1979–1994.
- ЕУ — Енциклопедія українознавства : Словникова частина : В 10 т. / Гол. ред. В. Кубійович.— Перевидання в Україні.— Л., 1993–2000.
- ОСУМ-75 — Орфографічний словник української мови / С. І. Головашук, Т. В. Зайцева, І. С. Назарова, М. М. Пещак, В. М. Русанівський. — К., 1975.— 856 с.

- РУС-68 — Російсько-український словник : В 3-х т.— К., 1968.
СУМ-11 — Словник української мови : В 11 т.— К., 1970–1980.
СУМ-11 : Дод. — Словник української мови : В 11 т. : Додатковий том, кн. 1–2.— К., 2017.
СУМ-20 — Словник української мови : В 20 т.— Т. 1–9.— К., 2010–2018.
СУМ 2012 — Словник української мови / Відп. ред. В. В. Жайворонок. — К., 2012.— 1317 с.
УОС-09 — Український орфографічний словник / За ред. В. Г. Скляренка. — К., 2009. —9-е вид., переробл. і доп.— 1011 с.
УП-90 — Український правопис.— К., 1990.— 240 с.
УП-93 — Український правопис.— К., 1993.— 238 с.
УП-99 — Український правопис : Проект найновішої редакції. — К., 1999.— 340 с.
УРЕ — Українська радянська енциклопедія : В 12 т. / Гол. ред. М. П. Бажан.— К., 1977–1985

б) засоби масової інформації, інші скорочення: ВЗ — «Високий Замок» (газ., м. Львів); ВК — «Вечірній Київ» (газ.); ВР — Верховна Рада (України); ГПУ — «Газета по-українськи»; ГУ — «Голос України» (газ.); Д — «День» (газ.); Дз. т. — «Дзеркало тижня» (газ.); д/ф — документальний фільм; Е — «Експрес» (газ., м. Львів); ЗВУ — «За вільну Україну» (газ., м. Львів); ЗСУ — Збройні сили України; КВ — «Київські відомості» (газ.); КПВУ — «Комсомольская правда в Украине» (газ.); Кр. — «Критика» (часопис); к/ф — кінофільм; ЛУ — «Літературна Україна» (газ.); МУ — «Молодь України» (газ.); НГ — «Народна газета»; П — «Поступ» (газ., м. Львів); ПКВС — «Первый канал. Всемирная сеть» (т/к, м. Москва); П.-П. — «Пост-Поступ» (газ., м. Львів); РТР-Планета — «Российское телевидение и радио — Планета» (т/к); РФ — Російська Федерація; С — «Слово» (газ.); Сл. Пр. — «Слово Просвіти» (газ.); СН — «Столичные новости» (газ.); т/к — телеканал; Тов. — «Товариш» (газ.); т/с — телесеріал; ТСН — «Телевізійна служба новин» (телепрограма); т/ф — телефільм; УК — «Урядовий кур'єр» (газ.); УМ — «Україна молода» (газ.); УП — «Українська правда» (інтернет-видання); УС — «Українське слово» (газ.); УТ-1 (2, 3) — Українське телебачення (Перший / Другий / Третій канал); УТН — «Українські телевізійні новини» (телепрограма); УУ — «Урок української» (журн.); УШ — «Український шлях» (газ., м. Львів); ШП — «Шлях перемоги» (газ.).

О. О. TARANENKO

NEW TENDENCIES IN SPREADING OF RUSSIAN UNITS IN THE CORPUS AND TEXTS OF STANDART UKRAINIAN. I

The article deals with the present-day state of Ukrainian-Russian language contacts (at the turn of the twenty-first century), which are characterized by some weakening of Russian language influences on the Ukrainian language and, vice versa, reinforcement of Ukrainian language influences on the Russian language (in Ukraine), by the greater attention of Ukrainian-speaking community to problems of national originality of Ukrainian (with «estrangement» in particular from Russian). The article includes analysis of both Russian borrowings proper in the corpus of the Ukrainian language and Russian textual inclusions in the structure of the Ukrainian speech, their semantic, stylistic, and pragmatic functions.

Keywords: Ukrainian and Russian in contact, contemporary Ukrainian language, the Russian language in Ukraine, language borrowings, textual inclusions, Ukrainianism, Russianism.

(Закінчення статті див. у наступному номері журналу)